

cupore

Graffiti Grannies Suvilahdessa, Kuva Oskari Pastila 2009

Aktiivinen ikääntyminen. Mitä suomalaiset tutkimukset ovat siitä sanoneet

Cupore
Katja Pynnönen
2011

Cuporen verkkojulkaisuja 6
ISSN 1796-1263
ISBN 978-952-5573-33-6

SISÄLLYS

1 Johdanto	3
2 Ikääntyminen megatrendinä	4
3 Poliittiset lähtökohdat	6
3.1 Euroopan unionin ja Euroopan neuvoston ikäpolitiikka	6
3.2 Valtionneuvoston tulevaisuusselonteko käsittelee väestön ikärakenteen muuttumista ja siihen varautumista Suomessa	7
3.3 Terveyden edistäminen ja kulttuuriosallistumisen tukeminen sosiaali- ja terveysministeriön sekä opetus- ja kulttuuriministeriön strategioissa	8
4 Voimavaralähtöisyys ja kolmas ikä	10
4.1 Uhkanäkökulmasta voimavaranäkökulmaan	10
4.2 Kolmas ikä ja sen edellytykset nykyisillä ja tulevilla eläkeläisillä	11
5 Kulttuuri ja hyvinvointi	13
6 Ikääntyvien ja ikääntyneiden vapaa-ajan aktiivisuus, kulttuurin harrastaminen ja yhteiskunnallinen toiminta	14
6.1 Vapaa-ajan aktiivisuus ikääntyvillä ja ikääntyneillä	14
6.2 Kulttuurin harrastaminen osana vapaa-aikaa	16
6.3 Kulttuuriharrastamisen muotoja	16
6.4 Matkustaminen	18
6.5 Vapaaehtoistyö ja yhdistystoimintayhteiskunnallisena toimintana	19
7 Kartoituksen perusteella esille nousseet tutkimuskysymykset ja lisätutkimuksen tarve	21
7.1 Tutkimuskysymykset	22
7.2 Haastattelun suunnittelu	22
Lähteet	24

1 JOHDANTO

Tämä raportti on osa Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämistätiön, Cuporen, tutkimushanketta ”50+ Ikä, ikääntyminen ja sukupolvet”, jonka tarkoituksena on selvittää taiteen ja kulttuurin asemaa maassamme käynnissä olevassa väestön ikääntymisprosessissa. Hanke lähti liikkeelle vuonna 2007, kun Saksassa tutkimuslaitos Zentrum für Kulturforschung (Bonn) etsi eurooppalaisia partnereita kansainväliseen vertailevaan tutkimukseen. Cupore antoi alustavan suostumuksen ja pani hankkeen alulle aikaisempaa tutkimusta ja päätöksentekijöiden kannanottoja kartoittavalla desk research -osiolla. Cuporen tutkijan Anna Kanervan tekemä kartoitustyö tutkimusjohtaja Ritva Mitchellin johdolla nosti esiin lisätutkimuksen tarpeen 50+ väestön kulttuuriin kohdistuvasta kiinnostuksesta, kulttuurisesta ja yhteiskunnallisesta osallistumisesta ja näiden merkityksestä ikääntyessä. Tämän seurauksena varsinaisen hankkeen aloittaminen varmistui. Lämpimät kiitokset Annalle hänen tekemästään työstä. TtM Katja Pynnönen jatkoi olemassa olevan tutkimuksen kartoittamista ja 50+ hankkeen tutkijana toimi tämän raportin kirjoittajana.

Hankkeessa toteutettiin koko väestön yli 50-vuotiaille kohdennettu haastattelututkimus joulukuun 2007 ja tammikuun 2008 aikana. Haastatteluaineistoon perustuva raportti (Pynnönen Katja ja Mitchell Ritva Ikääntyvät ja ikääntyneet taiteen ja kulttuurin kentillä) saatiin valmiiksi syksyllä 2011 ja julkaistaan Cuporen julkaisusarjassa. Samalla päätettiin julkaista nämä desk research -tulokset erillisenä verkkojulkaisuna. Jatkossa hankkeesta on tulossa myös Suomi-Saksa vertailuihin perustuva raportti.

Tässä raportissa esitetyt näkökulmat ovat varsinaisen haastattelututkimuksen taustalla. Raportissa hahmotellaan aluksi väestön ikärakenteen muutoksia niin Suomessa kuin muuallakin Euroopassa. Väestön ikääntyminen on monella tapaa haaste yhteiskunnille. Etenkin lähestyttäessä sitä taloudellisesta näkökulmasta joudutaan pohtimaan mm. miten selviydytään työvoiman vähenemisestä ja lisääntyvistä sosiaali- ja terveydenhuoltomenojen kustannuksista. Ikäpolitiikalla pyritään kehittämään yhteiskuntapolitiikan eri alueita siten, että voidaan vastata ikärakenteen muutoksen haasteeseen. Ikärakenteen muutoksen näkeminen mahdollisuutena ja ikääntyvän väestön tarkasteleminen voimavaralähtöisesti korostaa positiivisempaa näkökulmaa. Voimavaralähtöisyys merkitsee toisaalta ikääntyvillä ja ikääntyneillä olevien erilaisten voimavarojen hyödyntämistä mielekkäillä tavoilla ja toisaalta olemassa olevien voimavarojen vahvistamista. Taiteen tekeminen ja kulttuuritoimintaan osallistuminen on itsessään tärkeää. Sen merkityksellisyydestä on nostettu vahvimmin esiin terveyden ja hyvinvoinnin edistäminen taiteen ja kulttuurin keinoin. Sekä ikärakenteen muutos ja ikääntyneiden määrän lisääntyminen että ikäpoliittiset näkökulmat, voimavaralähtöisyys, kolmas ikä ja kulttuurin hyvinvointivaikutukset toimivat hankkeen tutkimuksen taustalähtökohtina. Seuraavassa luvussa tarkasteltavien aiheiden – ikääntyvien vapaa-aika ja kulttuuriharrastaminen osana vapaa-ajanviettotapojen moninaisuutta, kulttuuriharrastamisen muodot, matkustaminen ja yhteiskunnallinen toiminta – perusteella hahmotellaan lisätutkimuksen tarvetta. Raportin lopussa esitellään haastattelua ja analyysia suunnanneet tutkimuskysymykset ja kuvataan haastattelun suunnittelu.

2 IKÄÄNTYMINEN MEGATRENDINÄ

Väestö ikääntyy suurimmassa osassa maapalloa ikärakenteen muutoksen ollessa korostunutta erityisesti Euroopassa (Kautto 2004a). Väestön ikääntymisessä ei ole kyse pelkästään ikääntyneiden ihmisten määrän kasvusta, vaan myös eri ikäryhmien suhteellisen koon muutoksesta (Hyvä yhteiskunta kaikenikäisille, 2004). Väestön ikääntyminen johtuu muun muassa syntyvyyden laskusta ja eliniän pidentymisestä. Nämä kehityskulut ovat kaikille Euroopan maille yhteisiä, mutta trendien ajoittuminen on vaihdellut. Kaikille Euroopan maille on yhteistä keskimääräisen synnytysiän myöhentyminen, mikä puolestaan vaikuttaa monilapsisten perheiden lukumäärään. Sen sijaan odotettavissa oleva elinikä on läntisessä Euroopassa selvästi itäistä Eurooppaa korkeampi (ks. European Commission 2007). Myös lapsikuolleisuudessa on selvä ero. Euroopan maista luonnollinen väestönkasvu on suurinta Turkissa, Ranskassa, Irlannissa ja Islannissa. 65 vuotta täyttäneitä on tällä hetkellä maan väestöön suhteutettuna eniten Italiassa, Kreikassa, Ruotsissa ja Espanjassa (17–18 %). Pienin ikääntyneiden osuus on Turkissa (5 %). Niissä maissa, joissa on jo kauan harjoitettu aktiivista maahanmuutto- politiikkaa, ei ikärakenne muutu kovinkaan dramaattisesti (Kautto 2004a).

Euroopan komission raportin (Europe's demographic future: Facts and figures on challenges and opportunities, 2007, 13, 47, 164–165) mukaan yli 65-vuotiaiden määrän arvellaan jatkuvasti lisääntyvän nykyisestä 86 miljoonasta 141 miljoonaan vuoteen 2050 mennessä. 65–79-vuotiaiden määrän arvioidaan kasvavan 37,4 prosenttia ja yli 80-vuotiaiden määrän 57,1 prosenttia vuodesta 2010 vuoteen 2030. 0–14-vuotiaiden määrän ennustetaan vähenevän 100 miljoonasta vuonna 1975 66 miljoonaan vuoteen 2050 mennessä. Työikäisten (14–64-vuotiaat) määrä on suurimmillaan 2010 (331 miljoonaa), mutta laskee 268 miljoonaan vuoteen 2050.

Väestöennusteiden valossa Italia on Euroopan maista ikääntymisen kärkimaa. Siellä väkiluku on kääntynyt laskuun ja ikääntyneiden osuus väestöstä on jo nyt korkealla tasolla. Suomi on demografisen vallankumouksen kokeneiden ja kokevien maiden etujoukossa, sillä Suomi muuttuu lyhyimmässä ajassa edullisen huoltosuhteen maasta maaksi, jossa ikääntyneiden väestöosuus ja vanhushuoltosuhte on korkein. Muutos tapahtuu vuoteen 2020 mennessä suurten ikäluokkien saavutettua eläkeiän. Muut maat tulevat kuitenkin perässä ja esimerkiksi vuonna 2040 Suomen huoltosuhte on jälleen keskimääräisellä eurooppalaisella tasolla. Suomeen verrattuna muissa Pohjoismaissa väestön ikääntyminen ei ole yhtä korostunutta ja näiden maiden väestöennusteiden mukaan väkiluku jatkaa kasvuaan etenkin Ruotsissa ja Norjassa sekä vähemmän Tanskassa ainakin vuoteen 2035 asti. Ruotsissa väestön ikääntymistä tapahtui jo 1980-luvulla ja sen ikärakenne on tällä hetkellä vanhusvoittoisempi kuin Suomen. Tästä eteenpäin Suomen kehitys ikääntymisessä on Ruotsia nopeampaa ja Suomen 65 vuotta täyttäneiden väestöosuus tulee pidemmällä aikavälillä olemaan Ruotsia korkeampi (Kautto 2004a).

Suomen väestön ikärakenteen ennustetaan muuttuvan radikaalisti vuoteen 2030 mennessä (Nieminen 2005). Kuten Euroopassa yleisesti myös Suomessa lasten ja nuorten määrä vähenee, työikäinen väestö supistuu ja ikääntyneiden määrä kasvaa (Parjanne 2004, 11). Syntyvyys on Suomessa Euroopan kärkimaiden joukossa, joskin alle väestön uusiutumistason (Kautto 2004a). Sodan jälkeen syntyneet suuret ikäluokat erottuvat tällä hetkellä väestön ikärakenteessa selvästi. Sota-aikana syntyi pieniä ikäluokkia, mutta heti sodan jälkeen hedelmällisyys kohosi selvästi ja syntyneet ikäluokat olivat edeltäjiään huomattavasti suurempia. Suurten ikäluokkien jälkeen syntyneet ikäluokat pienuivat aina 1970-luvun alkuun saakka ja pysyivät sen jälkeen samansuuruisina pientä vuosittaista vaihtelua lukuun ottamatta. Tällä hetkellä suuret ikäluokat lähestyvät eläkeikää ja tulevat nostamaan eläkkeelle siirtyvien vuosittaista määrää selvästi (Nieminen 2005). Vuonna 2000 yli 65-vuotiaiden osuus oli 15 % koko väestöstä. Jatkossa 65 vuotta täyttäneiden osuus koko väestöstä tulee kasvamaan ja vuonna 2030 heitä arvioidaan olevan

26 % väestöstä (55 vuotta täyttäneiden osuus 38 %). Tuolloin Suomessa on 65 vuotta täyttäneitä yli 600 000 enemmän kuin nyt. Suomen väestöstä on ulkomaalaisia hyvin pieni osa. Maahanmuutto on ollut luonteeltaan voittopuolisesti muuta kuin työperäistä maahanmuuttoa (Kautto 2004a).

65-vuotiaiden odotettavissa oleva elinikä pysyi suhteellisen vakaana 1900-luvun alkupuolella, mutta 1960-luvulta lähtien se on pidentynyt noin vuodella vuosikymmentä kohti. Vuonna 2003 65-vuotiaan suomalaisen miehen jäljellä oleva keskimääräinen elinaika oli 16 vuotta ja naisen 20 vuotta. Tilastokeskuksen vuoden 2004 väestöennusteen mukaan 65-vuotiaiden elinajan kasvu tulee seuraavina vuosikymmeninä jatkumaan edelleen (Parjanne 2004, 13; Nieminen 2005). Naisten pitempi elinaika vaikuttaa lisäävästi naisten määrään. Tosin viime vuosina tapahtunut miesten elinajanodotteen kasvu näkyy vanhuuseläkeläisten määrässä. Iäkkäiden miesten määrä kasvaa nopeammin kuin naisten, sillä miesten elinajan odotteen ennustetaan pitenevän nopeammin kuin naisten. Vaikka naisenemmistö pienenee, naiset pysyvät enemmistönä 65 vuotta täyttäneessä väestössä (Nieminen 2005).

3 POLIITTISET LÄHTÖKOHDAT

Väestön ikääntymishaasteeseen vastaaminen edellyttää erityistä ikärakenteen muutokseen varautuvaa politiikkaa (Parjanne 2004, 49). Väestön ikääntymiseen kytkeytyvästä hallinnollisesta toiminnasta puhutaan ikäpolitiikkana. Ikäpoliittinen näkökulma ohjaa kehittämään yhteiskuntapolitiikan eri alueita väestön ikärakenteen kehityksen mukaiseksi (Sosiaali- ja terveysministeriö, Kansainvälisten asioiden toimisto, 2003).

Ensimmäisessä ikääntymisen Yhdistyneiden Kansakuntien maailmankonferenssissa vuonna 1982 tehtiin YK:n ikääntyneitä ihmisiä koskevia eettisiä periaatteita käsittelevä julistus (päättölauselma n:o 46/91). Yhdistyneiden Kansakuntien toisessa ikääntymisen maailmankonferenssissa Madridissa vuonna 2002 hyväksyttiin ikääntymisen kansainvälinen toimintaohjelma sekä poliittinen julistus, joiden pyrkimyksenä on vastata maapallon väestön ikääntymisen tuottamiin haasteisiin. Berliinissä YK:n Euroopan ministerikonferenssissa tarkasteltiin edelleen Madridin kokouksessa hyväksyttyä kansainvälistä ohjelmaa ja päätettiin kansainvälisen ikäsuunnitelman soveltamisesta alueellisella tasolla eli Euroopassa, Yhdysvalloissa ja Kanadassa. YK:n ikääntyneitä ihmisiä koskevia eettisiä periaatteita käsittelevän julistuksen periaatteet toimivat kansainvälisen, alueellisen ja kansallisen ikäpolitiikan ohjenuorana. Muun muassa Euroopan unionin ja Suomen harjoittama ikäpolitiikka pohjautuu YK:n päätöslauseisiin ja ihmisoikeus-sopimukseen (Sosiaali- ja terveysministeriö, Kansainvälisten asioiden toimisto, 2003). Väestön ikääntymisen onkin kaikkien läntisten teollisuusmaiden politiikan asialistalla. Kansainväliset järjestöt seuraavat kehitystä ja antavat erilaisia politiikkasuosituksia.

3.1 Euroopan unionin ja Euroopan neuvoston ikäpolitiikka

Ikärakenteen muutokseen varautuminen on noussut yhdeksi EU-yhteistyön prioriteeteista (Parjanne 2004, 49). Euroopan unioni on hahmottanut ikääntymispolitiikkaansa muun muassa Lissabonin huippukokouksessa vuonna 2002. Huippukokousten päätösten pohjalta käynnistettiin monitahoinen, alueelliseen ikääntymiseen keskittynyt strategia. Euroopan unionin ikäpolitiikassa korostetaan Yhdistyneiden Kansakuntien tavoin, että ikääntyminen tulee nähdä haasteena ja mahdollisuutena. Euroopan unionin ikäpolitiikkaa toteutetaan ensisijaisesti työmarkkinaosapuolten vuorovaikutukseen liittyvässä komiteassa, Yhtäläisiä mahdollisuuksia käsittelevässä neuvoa-antavassa komiteassa ja Euroopan eläkefoorumissa. Elämäntähtämyksenä ja kokonaisvaltaisuus muodostavat EU:n ikääntymispolitiikan kehikon. EU:n ikääntymispolitiikan tavoitteita ovat muun muassa nykyisten ja tulevien sukupolvien aktiivinen työelämään osallistuminen eläkeiän jälkeenkin, nykyisten ikääntyvien työntekijöiden työkyvyn ja työhalukkuuden ylläpitäminen sekä vanhuuseläkkeelle siirtymisiän nostaminen.

Myös Euroopan neuvosto korostaa ikääntyneitä yhteiskunnallisena, taloudellisena, inhimillisenä ja sosiaalisena resurssina. YK:n toisen ikääntymisen maailmankokouksen toimintaohjelman ja Berliinin ministerikonferenssin toimintastrategian pääkohtien mukaisesti Euroopan neuvosto pitää tulevaisuuden kehityksen kannalta tärkeänä sukupolvien välisen solidaarisuuden lisäämistä ja sitä, että ikääntyneillä on näkyvä asema talous-, sosiaali- ja perhe-elämässä. Eläkejärjestelmien muuttamisen ohessa työympäristöä tulee muuttaa terveellisemmäksi, nuorten ja ikääntyvien työllisyyttä pitää parantaa ja perheen ja työn vastuualueet sovittaa joustavammin yhteen. Myös hoitovastuuseen ja vapaaehtoistyöhön liittyviä asenteita tulee muuttaa (Sosiaali- ja terveysministeriö, Kansainvälisten asioiden toimisto, 2003).

EU-komissio korostaa sitoutuvansa YK:n Madridin maailmakokouksessa hyväksytyyn toimintaohjelman toteuttamiseen alueellisella ja paikallisella tasolla. Toimintaohjelma koostuu kolmesta pääosasta, joita ovat kehitys kohti ikääntyvää yhteiskuntaa, ikääntyvien terveyden ja hyvinvoinnin edistäminen sekä

esteettömän ja turvallisen elinympäristön luominen. Päämääränä on kehittää tasa-arvoinen yhteiskunta kaikenikäisille ihmisille, vastata ikääntymisen asettamiin kansainvälisiin ja kansallisiin haasteisiin, hyödyntää ikääntyvien voimavaroja sekä turvata kaikille ikääntyneille turvallinen, laadukas ja ihmis-arvoinen elämä. Toimintaohjelmassa painotetaan, että yhden sukupolven sisäistä ja sukupolvien välistä solidaarisuutta on kasvatettava tasa-arvoisen veropolitiikan ja aktiivisen vuorovaikutuksen kautta. Ikääntyneiden yhteiskunnallista, poliittista, taloudellista ja kulttuurista osallistumista on myös vahvistettava. Kansallisissa ikäpolitiikoissa on vastattava ikääntyneiden sosiaali- ja terveyspalvelutarpeisiin ja ikääntyminen on huomioitava kansallisilla työmarkkinoilla (Sosiaali- ja terveysministeriö, Kansainvälisten asioiden toimisto, 2003). Euroopan komission viisi esiin nostamaa avainaluetta, joissa politiikalla on suurimmat mahdollisuudet vaikuttaa, ovat demografisen uudistumisen edistäminen Euroopassa, työllisyyden edistäminen (enemmän työpaikkoja ja pidempi työelämä), tuottavampi ja dynaamisempi Eurooppa, maahanmuuttajien vastaanottaminen ja integroiminen yhteiskuntaan, julkisen talouden ylläpitäminen riittävän sosiaaliturvan ja sukupolvien välisen tasa-arvon takaamiseksi (Euroopan komissio 2007).

3.2 Valtioneuvoston tulevaisuusselonteko käsittelee väestön ikärakenteen muuttumista ja siihen varautumista Suomessa

Valtioneuvoston tulevaisuusselonteko ”Hyvä yhteiskunta kaikenikäisille” (2004) käsittelee väestökehitystä, väestöpolitiikkaa ja ikärakenteen muutokseen varautumista Suomessa. Tulevaisuusselonteon 1. liiteraportin taustalla on Marja-Liisa Parjanteen (2004) sosiaali- ja terveysministeriölle tekemä selvitys väestön ikärakenteen muutoksesta ja siihen varautumisesta eri hallinnonaloilla luoden kaikille hallinnonaloille yhteistä näkökulmaa muutokseen varautumiseen. Väestön ikärakenteen muuttuminen ja siihen reagoiminen nähdään valtionhallinnossa eri toimijoiden yhteisenä haasteena ja mahdollisuutena. Muutoksen laajuuden takia varautuminen vaatii laajaa yhteistyötä myös työmarkkinaosapuolten, kansalaisjärjestöjen ja kuntien kanssa.

”Ikääntyminen voimavarana – Tulevaisuusselonteon liiteraportissa 5” arvioidaan ikääntyneiden voimavaroja, aktiivista ikääntymistä ja yhteiskuntapolitiikan suuntaamista nopeasti ikääntyvässä yhteiskunnassa. Voimavaroja arvioidaan kahdesta suunnasta. Yhtäältä selvitetään ikääntyneiden ihmisten erilaisia voimavaroja ja niiden suuntaamista yhteiskunnassa esimerkiksi työssä tai muussa toiminnassa ja esitetään tähän liittyviä taloudellisia näkökantoja. Toisaalta raportissa arvioidaan toimintakyvyn kehitystä ja tämän kehityksen vaikutusta hoidon ja hoivan palvelutarpeisiin (Kautto 2004b).

Väestön ikärakenteen muuttuminen koskettaa monin tavoin koko suomalaista yhteiskuntaa. Muutos on suuri haaste julkisen talouden kestävyydelle, mutta sillä on myös laajakantoisia sosiaalisia, kulttuurisia ja poliittisia vaikutuksia (Hyvä yhteiskunta kaikenikäisille 2004; Parjanne 2004, 11). Ikärakenteen muutokseen varautuminen vaatii koordinoitua, laaja-alaista ja pitkäjänteistä yhteistyötä eri hallinnonalojen kesken. Jotta eri tahojen suunnitelmat ja toimenpiteet sopisivat yhteen ja tukisivat toisiaan, edellyttää se nykyistä enemmän yhteistyötä päätösten valmistelussa ja toimeenpanossa sekä eri hallinnonalojen kesken että myös alue- ja paikallistasolla (Parjanne 2004). Samoin kuin kansainvälisten järjestöjen ja EU:n tasolla Valtioneuvoston johtopäätökset väestön ikärakenteen kehityksestä ja sen merkityksestä kohdistuvat nykyaikaisen väestöpolitiikan vaatimukseen, eri-ikäisten ihmisten terveyden ja toimintakyvyn edistämisen nykyistä suurempaan huomioimiseen, lapsista ja nuorista huolehtimiseen, talouskasvun vauhdittamiseen ja työn tuottavuuden ja työllisyyden lisäämiseen, sosiaaliturvan ja sen rahoituksen uudistamiseen, tasapainoisen aluekehityksen ja palveluiden turvaamiseen sekä ikääntyneiden voimavarojen ja ikääntymisen luomien mahdollisuuksien hyödyntämiseen (Hyvä yhteiskunta kaikenikäisille 2004). Väestön ikärakenteen muuttuessa on tärkeää pitää huolta sukupolvien välisestä oikeudenmukaisuudesta ja eri-ikäisten kansalaisten hyvinvoinnista siten, että eri ikäryhmien tarpeet otetaan huomioon. Koko elämänkaaren sisältävä politiikka korostaa ennalta ehkäisevien toimien merkitystä (Parjanne 2004, 49).

Kauton (2004b) mukaan yhteiskuntapolitiikan suuntaamisen kannalta yli 65-vuotiaiden väestönosa nostaa esiin kaksi keskeistä tavoitetta. Yhtäältä tulee mahdollistaa ihmisten terve ja aktiivinen ikääntyminen ja toisaalta on myös hyvä miettiä, miten ikääntyvien voimavaroja voidaan hyödyntää yhteiskunnan kehityksessä. Voimavarojen tukemisen hyödyt näkyvät paitsi hoito- ja hoivapalveluiden kustannusten vähentymisessä myös ihmisten henkisessä ja fyysisessä hyvinvoinnissa ja yhteisöjen sosiaalisessa pääomassa (Hyvä yhteiskunta kaikenikäisille, 2004; Parjanne 2004, 19). Haasteena on parantaa kansalaisten hyvinvointia ja elämänlaatua myös myöhemmällä iällä sekä kannustaa heitä osallistumaan aktiivisesti yhteiskunnan sosiaaliseen, poliittiseen ja taloudelliseen elämään. Etenkin opiskelemiseen ja työntekoon sekä muuhun osallistumiseen liittyviä iän sanelemia rajoja on tarkasteltava kriittisesti ja pyrittävä poistamaan osallistumista turhaan rajoittavia esteitä. Aktiivista ja demokraattista kansalaisuutta tukevaa elinikäistä oppimista tehostetaan koulutuksessa, vapaassa sivistystyössä, kansalaistoiminnassa ja poliittisessa toiminnassa (Parjanne 2004, 19, 22). Suomen ikäpolitiikan yleisenä päämääränä on nykyaikaisen ja aktiivisen ikääntymiskäsityksen toteuttaminen (Sosiaali- ja terveysministeriö, Kansainvälisten asioiden toimisto, 2003).

3.3 Terveysten edistäminen ja kulttuuriosallistumisen tukeminen sosiaali- ja terveysministeriön sekä opetus- ja kulttuuriministeriön strategioissa

Sosiaali- ja terveyspolitiikan strategiassa 2015 esitetään kyseisen ministeriön näkemys sosiaali- ja terveyspolitiikan tärkeimmistä painotuksista lähivuosina. Ministeriö kiteyttää lähivuosikymmenen sosiaali- ja terveyspolitiikan suunnan neljään strategiseen linjaukseen: edistetään terveyttä ja toimintakykyä, lisätään työelämän vetovoimaa, vähennetään köyhyyttä ja syrjäytymistä ja varmistetaan toimivat palvelut ja kohtuullinen toimeentuloturva. Tavoitteena on saada koko yhteiskuntapolitiikka tukemaan terveyttä ja hyvinvointia luoden niille pohjaa jo lapsuus- ja nuoruusiässä, parantaen työikäisten toimintakykyä ja hakemalla uusia toimintamalleja tukemaan kasvavan vanhusväestön itsenäistä suoriutumista sekä vähentäen väestöryhmien välisiä terveyseroja. Tavoitteena ovat monipuolisen ja riittävän varhaisen ehkäisevän ja kuntouttavan toiminnan toteuttaminen vanhusten toimintakyvyn parantamiseksi ja vapaaehtoisuuden pohjalta lähtevän hyväkuntoisten eläkeläisten voimavarojen aktiivinen hyödyntäminen yhteiskuntaelämän eri alueilla (Sosiaali- ja terveyspolitiikan strategiat 2015 –kohti sosiaalisesti kestävää ja taloudellisesti elinvoimaista yhteiskuntaa; ks. myös pääministeri Matti Vanhasen II hallituksen ohjelma).

Voimavaroja voidaan edistää tukemalla ja ylläpitämällä muun muassa ikäihmisten yliopistoja, vanhusneuvostojen toimintaa ja kulttuuri- ja liikuntapalveluita (Koskinen 2004). Sosiaalisina tiloina Karisto (2004) tähdentää ennen kaikkea ikääntyneiden palvelukeskusten merkitystä vaihdon mahdollistajina ja monien erilaisten voimavarojen hyödyntäjinä. Taiteen ja kulttuurin toimialoilla suurimmat paineet liittyvät mahdollisuuksiin ylläpitää erilaisia palveluja tarjoavia laitoksia kuten kirjastoja, teattereita, orkestereita ja museoita eri puolilla maata. Lisäksi näiden laitosten palvelutarjontaa on tarpeen suunnata entistä voimakkaammin erityisryhmien mukaan, yhtäältä lasten ja nuorten sekä toisaalta ikääntyvän väestön tarpeisiin (Parjanne 2004, 42).

Opetusministeriö edistää sivistystä, luo edellytyksiä osaamiselle, elinikäiselle oppimiselle ja luovuudelle sekä kansalaisten osallistumiselle ja hyvinvoinnille. Opetusministeriön strategian 2015 mukaisesti tavoitteena on koko maan kattavien, korkeatasoisten ja monipuolisten koulutus- ja kulttuuripalveluiden saatavuus. Kirjastoilla ja museoilla nähdään olevan keskeinen merkitys monimuotoisina tiedonhankintakeskuksina. Tavoitteena on turvata kaikille väestöryhmille asuinpaikasta riippumatta mahdollisuus itsensä toteuttamiseen kulttuurisen ja liikunnallisen harrastustoiminnan piirissä sekä edistää kulttuuri- ja liikuntatoiminnan monimuotoisuutta. Taide- ja kulttuurilaitosten kehittämistyön osana tehostetaan palveluiden tavoitettavuutta niin alueellisesti kuin myös erilaisille yleisöille, eri ikäluokille ja erityisryhmille (Valtioneuvoston periaatepäätös taide- ja taiteilijapolitiikasta). Lisäksi kannustetaan elinikäiseen

oppimiseen. Elinikäisen oppimisen ja työssä jaksamisen edistäminen edesauttavat ikääntyvän väestön hyvinvointia. Tavoitteena on myös monipuolistaa kasvavan eläkeläisväestön osallistumista ja hyvinvointia tukevia sivistyspalveluita ja tukea yksilön mahdollisuuksia aktiiviseen kansalaisuuteen koulutus-, kulttuuri- ja kansalaistoiminnan keinoin. Vapaassa sivistystyössä ja kulttuuritoiminnassa keskitytään myös ikääntyneen väestön toimintakykyisyyden edistämiseen (Opetusministeriön strategia 2015).

Parjanteen (2004, 44) mukaan kulttuuri-, liikunta- ja nuorisopolitiikan palvelujen saatavuutta tuetaan useilla toimenpiteillä, jotka sisältyvät esimerkiksi taide- ja taiteilijapoliittiseen ohjelmaan, lastenkulttuuripoliittiseen ohjelmaan, kulttuuri tietoyhteiskunnassa strategiaan 2010, kirjastopoliittiseen ohjelmaan, Kunnossa Kaiken Ikää -ohjelmaan, Terveyttä kulttuurista -ohjelmaan sekä Alueiden vahvuudeksi – kulttuuri-, liikunta- ja nuorisopolitiikan aluekehittämisen toimenpideohjelmaan 2003–2013. Julkisten kulttuuripalveluiden saavutettavuuden parantaminen on painopisteenä erityisesti opetusministeriön toimenpideohjelmassa taiteen ja kulttuurin saavutettavuudesta. Kohderyhmiä ovat kieli- ja kulttuuri-vähemmistöt sekä vammaisvähemmistö, mutta ohjelman toimenpiteillä voidaan parantaa kulttuurin saavutettavuutta myös esimerkiksi ikääntyneiden ihmisten osalta. Kulttuuri on saavutettavaa silloin, kun erilaiset yleisöt voivat käyttää sitä ja osallistua siihen mahdollisimman helposti ja esteettömästi. Saavutettavuus merkitsee myös yhdenvertaista kohtelua ja syrjimättömyyttä. Kulttuurin saavutettavuutta voidaan parantaa poistamalla osallistumisen esteitä, jotka voivat liittyä aisteihin, tiedotukseen, ymmärtämisen vaikeuksiin, asenteisiin, fyysiseen rakennettuun ympäristöön tai taloudellisiin tekijöihin sekä päätöksenteossa oleviin puutteisiin. Hyvän saavutettavuuden edellytyksenä on, että kulttuuripalvelujen tuottajat ja rahoittajat sekä rahoituksesta vastaavat päättäjät ovat tietoisia esteistä ja keinoista niiden poistamiseksi (Taiteen ja kulttuurin saavutettavuus. Opetusministeriön toimenpideohjelma 2006–2010).

Opetus- ja kulttuuriministeriön valmistelemissa Taide ja kulttuuri lisäämään hyvinvointia -toimintaohjelmassa vuosille 2010–2014 esitetään 18 toimenpide-ehdotusta, joiden avulla voidaan edistää terveyttä ja hyvinvointia taiteen ja kulttuurin keinoin (Opetus- ja kulttuuriministeriön tiedote 28.1.2010). Ohjelman kolme painopistealuetta ovat kulttuuri osallisuuden, yhteisöllisyyden, arjen toimintojen ja ympäristöjen edistäjänä; taide ja kulttuuri osana sosiaali- ja terveydenhuoltoa; ja työhyvinvoinnin tukeminen taiteen ja kulttuurin keinoin. Yksilötasolla terveyden ja hyvinvoinnin edistäminen kulttuurin ja taiteen keinoin sekä osallisuuden lisääminen kulminoituu tavoitteeseen taata jokaiselle oikeus ja tasavertainen mahdollisuus tehdä taidetta ja osallistua kulttuuritoimintaan asuinpaikasta, elin- tai työympäristöstä riippumatta, halunsa, toimintakykynsä ja luovien voimavarojensa mukaisesti sekä koko elämänsä aikana, vaihtuvissa elämäntilanteissa ja yhteisöissä (Liikanen 2010). Yhteisön ja yhteiskunnan tasolla tavoite kulminoituu siihen, että kulttuurin vaikutukset hyvinvoinnin ja terveyden edistämiseksi on tunnustettu poliittisella, hallinnollisella ja rakenteiden tasolla. Kulttuurilla on paikkansa osana hyvinvointipoliittikkaa, tavoitteen saavuttamista edistetään yhteistyössä kolmannen sektorin ja yksityisten toimijoiden sekä elinkeinoelämän kanssa, kulttuuriin liittyvää opetusta lisätään kulttuuri- ja opetusalan sekä sosiaali- ja terveysalan ammatteihin johtavassa koulutuksessa, alan tutkimustoiminnan tulisi olla aktiivista ja pitkäjänteistä ja pyritään turvaamaan riittävät resurssit hyvinvoinnin ja terveyden edistämiseksi kulttuurin ja taiteen keinoin.

4 VOIMAVARALÄHTÖISYYS JA KOLMAS IKÄ

4.1 Uhkanäkökulmasta voimavaranäkökulmaan

Pitkäikäisyys on vuosisatojen ajan ollut yhteiskunnan päämäärä, mutta väestön vanheneminen nähdään yhteiskunnallisessa keskustelussa helposti ongelmana. Väestön vanhenemista lähestytään voittopuolisesti taloudellisesta näkökulmasta ja silloinkin se nähdään pitkälti uhkana ja haasteena (Karisto ja Konttinen 2004, 11; Kautto 2004b; Koskinen 2004). Myös yksilötasolla vanheneminen saatetaan kokea uhkana, jolloin korkea ikä voidaan nähdä selviytymisenä lisääntyvien sairauksien, fyysisen heikkenemisen, muistin huonontumisen ja dementian uhan, puolison, sukulaisten ja ystävien menettämisen ja oman kuoleman kohtaamisen kanssa ja lopulta vuodepotilaana makaamisena pitkäaikaisosastolla (Lindauer 2003, 4; Karisto ja Konttinen 2004, 159–160; Jyrkämä 2005).

Vanhenemiseen liittyy usein muun muassa elintoimintojen heikkenemistä, mutta vakavaa toimintakyvyn heikkenemistä tapahtuu tavallisesti vasta myöhäisessä iässä. Myös korkeassa iässä on mahdollisuus kasvuun ja itsestä, toisista ja maailmasta oppimiseen. Ikääntymisen ja vanhenemisen positiivisen ja negatiivisen näkökulman tasapainoisessa tarkastelussa otetaan huomioon vanhenemisen realiteetit mutta positiivinen todellisuus huomioiden (Lindauer 2003, 6, 9–10). Eläkkeelle siirryttäessä useilla avautuu mahdollisuuksia lisätä harrastus-, järjestö- tai muuta kansalaistoimintaa. Monet tekevät arvokasta työtä hoitaessaan lastenlapsiaan, puolisoaan, omia vanhempiaan tai muita omaisiaan. Myös vapaaehtoistyöntekijöinä ja vertaistuen antajina ikääntyneiden merkitys on jo nyky-yhteiskunnassa korvaamaton voimavara. Lisäksi ainakin nuoremmat eläkeläiset toimivat entistä enemmän työvoimareservinä. Aikaisempaa paremmin koulutetut eläkeikäiset käyttävät osan lisääntyneestä vapaa-ajastaan myös asuinpaikkakuntansa ja koko yhteiskunnan asioiden seuraamiseen ja kehitykseen vaikuttamiseen. Ikääntyneiden osallistumista vanhusneuvostojen, eli ikäihmisten, kunnan viranomaisten, vanhus- ja eläkejärjestöjen sekä muiden ikäihmisten parissa toimivien yhteistyöelimien, toimintaan voi pitää yhtenä esimerkkinä yhteisten asioiden hoitamisesta (Karisto ja Konttinen 2004; Kautto 2004b; Koskinen 2004; Parjanne 2004, 20). Ikääntyneillä on voimavaroja ja halua monenlaiseen toimintaan osallistumiseen; ikärakenteen muutoksista on löydettävissä myös myönteisiä piirteitä ja mahdollisuuksia (Kautto 2004b).

Ikääntyminen voimavarana -teoksessa Koskinen (2004) tarkastelee ikääntymiseen liittyviä voimavaroja laajemmasta näkökulmasta jakaen ne neljään ryhmään: kollektiivisiin tai ryhmätason voimavaroihin, sosiokulttuurisiin voimavaroihin, ympäristöön liittyviin voimavaroihin sekä psyykkisiin ja henkisiin voimavaroihin. Kollektiivisiin voimavaroihin sisältyy erilaista taloudellista, henkistä ja symbolista pääomaa. Henkistä pääomaa on muun muassa ikääntyvien ja ikääntyneiden työntekijöiden vahvuudet ja symbolista pääomaa ikäihmisten poliittiset resurssit, joilla ikääntyneet kansalaiset voivat vaikuttaa omaan asemaansa yhteiskunnassa. Voimavaroja ovat myös ikääntyneiden parantunut asumistaso, lisääntynyt koulutus sekä terveyden ja toimintakyvyn säilyminen hyvänä yhä pidempään. Myös työelämään osallistuminen eläkkeelle jäämisen jälkeen, omaishoitajina, vapaaehtoistyöntekijöinä ja vertaistuen antajina toimiminen voidaan nähdä kollektiivisen tason voimavaroina. Sosiokulttuuriset voimavarat (kulttuurinen pääoma) liittyvät kolmannen iän vapauksiin, vanhuuden kehitystehtävään sekä lisääntyviin elämänhallinnan kykyihin. Ikääntyneiden kulttuurinen generatiivisuus, muistelu, hiljaisen tiedon omaaminen, stabilisoivana voimana toimiminen sekä kulttuurin tuottajina, kuluttajina ja välittäjinä toimiminen ovat keskeiset elementit kulttuurisissa voimavaroissa. Ikääntyneiden ympäristössä on löydettävissä monia resursseja (sosiaalinen pääoma). Niitä ovat paikan ja kodin merkitykset, sosiaalinen verkosto sekä perhe ja isovanhemmuus. Psyykkiset voimavarat (persoonallinen pääoma) viittaavat kaikkein yksioellisimpiin resursseihin. Viime kädessä psyykkisten ja mielen voimavarojen säilyminen, elämän tarkoituksellisuus, myönteinen elämäntähtäminen ja elämään tyytyväisyys ratkaisevat paljolti kotona selviytymisen mahdollisimman pitkään.

Kuten edellä jo tuotiin esiin Koskisen (2004) mukaan ikääntyneet voivat olla voimavara monilla tavoilla. Keskeinen kysymys tällöin on se, miten yhteiskunta mahdollistaa tai luo lisää mahdollisuuksia vaihdolle ja vuorovaikutukselle, voimavarojen käytölle. Ikääntymisen institutionaalisen pääoman kannalta on merkittävää se, miten paikallisyhteisöjen, seutukuntien ja valtakunnan tason julkishallinnon, yritysten ja järjestöjen ikästrategioissa ja vanhuuspoliittisissa ohjelmissa otetaan huomioon ikääntymisen voimavarat ja miten niitä pyritään vahvistamaan.

4.2 Kolmas ikä ja sen edellytykset nykyisillä ja tulevilla eläkeläisillä

Käsitteiden kolmas ikä, aktiivinen ikääntyminen, tuottava ikääntyminen ja voimavarat taustalta löytyvät muuttuneet ikäkäsitykset, vanhempien ihmisten erilaisuuden tunnistaminen ja parantunut terveys ja toimintakyky. Kolmannen iän käsitteessä tunnustetaan ikääntyvien ja ikääntyneiden ihmisten mahdollisuudet olla hyödyksi yhteiskunnassa. Vaikka kolmannen iän ja tuottavan vanhenemisen käsitteitä on kritisoitu, ne ovat lisänneet vanhenemisen myönteistä ymmärtämistä ja kyseenalaistaneet vakiintuneet ikänormit, ikäodotukset sekä ikääntymistä koskevat stereotyyppit. Se tuo myös esille sen, että voimavaroja on syytä tarkastella monesta suunnasta. Lisäksi voimavara-ajattelun hyvä puoli on sukupolvien välisten suhteiden ja keskinäisen vaihdon näkyväksi tekeminen. (Kautto 2004b; Koskinen 2004).

Kolmannella iällä tarkoitetaan eläkeiän alkupäätä, työiän ja varsinaisen vanhuuden välissä olevaa ikävaihetta. Jyrkämän (2005) mukaan Lasslet katsoo, että kyse on sekä yksilöllisesti että sosiaalisesti kokonaan uudesta elämän kokemisen jaosta, kolmannesta iästä uutena elämänvaiheena. Varsinainen työelämävaihe on jäänyt taakse, mutta ollaan toimintakykyisiä, aktiivisia ja aikaansaavia. Kolmas ikä antaa mahdollisuuden tehdä valintoja ja toteuttaa omia henkilökohtaisia tavoitteita. Lisäksi vähintään väestöilmionä kolmas ikä on oikeasti olemassa (Karisto 2004; Koskinen 2004; Jyrkämä 2005).

Ajallisen ja sosiaalisen tilan lisäksi on sekä yhteiskunta- että yksilötasoisia edellytyksiä, joiden täytyy olla olemassa, jotta kolmas ikä voisi toteutua. Varakkuus koskee sekä yhteiskuntaa että yksilöitä. Yksilötason edellytyksiä ovat lisäksi terveys, tarmokkuus, päättäväisyys ja asenteet (Jyrkämä 2005). Eläkeikään saavutaan aikaisempaa parempikuntoisina ja aktiivisia elinvuosia on odotettavissa aikaisempaa enemmän. Hyväksi tai melko hyväksi terveytensä arvioineiden miesten ja naisten osuudet ovat kasvaneet Suomessa (Aromaa ym. 2002). Lisäksi 55 vuotta täyttäneen väestön toimintakyky on kohentunut ainakin 70–74-vuotiaiden ikäryhmään saakka. 85 vuotta täyttäneiden kohdalla sen sijaan sekä liikkumiskyky että suoriutuminen itsestä huolehtimiseen liittyvistä perustoiminnoista näyttävät heikentyneen 20 vuoden aikana. 75–84-vuotiaiden keskuudessa muutoksen suunta vaihtelee tarkasteltavan osoittimen ja sukupuolen mukaan. Miesten liikkumiskyky näyttää kohentuneen vielä toiseksi vanhimmissa 80–84-vuotiaiden ryhmässä, mutta naisilla kehitys on kulkenut huonompaan suuntaan kaikkien 80 vuotta täyttäneiden keskuudessa. Naisilla perustoiminnoista selviytyminen on heikentynyt vain 85 vuotta täyttäneiden keskuudessa, miehillä jo 75. ikävuodesta lähtien (Martelin ym. 2004).

Kolmannen iän ”edellytyksistä” varallisuus on terveyden lisäksi yksi tärkeä tekijä. Nykyisten eläkeläisten tulot ja varallisuus ovat korkeammalla tasolla kuin heitä vanhemmilla. 1998 pienituloisiin kuuluvien osuudet olivat selvästi kymmenen vuoden takaisia alempia. Ylimpään tulo- ja varallisuusviidennekseen kuului melko vähän 65-vuotiaita tai vanhempia, mutta 55–64-vuotiaista joka viides oli tuloiltaan ja varoiltaan ylimmässä luokassa. Melko tyypillistä on, että 65–74-vuotiaat kuuluvat tulojen ja varallisuuden perusteella toiseen (21 %) tai kolmanteen (18 %) viidennekseen. Kehityssuuntana näyttää olevan alimpiin luokkiin kuuluvien väheneminen ja keskimmäisiin luokkiin kuuluvien lisääntyminen (Säylä 2005). Kun käytettävissä olevien tulojen määrä verojen ja tulonsiirtojen jälkeen suhteutetaan kunkin kotitalouden kokoon, havaitaan, että tulojen määrä nousee iän mukana selvästi keski-ikään saakka ja alkaa sitten hitaasti laskea (Rantamaa ja Hakamäki 1998). Eläkkeelle siirryttäessä tulotaso alenee enemmän kuin

kulutuksen taso (Lindqvist 2005). Eläkeläisten talouksien kulutuksessa painottuvat välttämättömyysmenot kuten elintarvike-, asumis- ja terveydenhoitomenot. Tilastot osoittavat, että kotitalouksien keskimääräiset kulutusmenot laskevat selvästi 55 ikävuoden jälkeen ja uudelleen 75 vuotta täyttäneiden ikäryhmien kotitalouksissa. Kuitenkin merkkejä ikääntyvien kulutuksesta on olemassa. Kulutusmenojen lisääntyminen on kohdentunut tietoliikenteeseen, asumiseen, liikenteeseen, elintarvikkeisiin, terveydenhoitoon sekä kulttuuri- ja vapaa-aikamenoihin (Rantamaa 2001; Lindqvist 2005).

5. KULTTUURI JA HYVINVOINTI

Edellä poliittisia lähtökohtia kuvailevassa kappaleessa tuli jo esiin terveyden edistäminen keskeisenä tavoitteena sekä kulttuuritoiminnan merkitys eri ikäisten ihmisten hyvinvointia lisäävänä tekijänä. Taide- ja kulttuuritoiminta saattaa vaikuttaa ihmisen hyvinvointiin neljän kanavan kautta. Ensimmäinen ja tärkein on taide elämyksenä, merkityksinä ja taidenautintona sellaisenaan, osana ihmisen tarpeita. Toisena kanava on taiteen ja kulttuuritoiminnan yhteys hyvään terveyteen, parempaan työkykyyn ja hyvän elämän kokemuksiin. Kolmantena on kulttuuritoiminnan ja harrastamisen myötä syntynyt yhteisöllisyys ja verkostot, jotka auttavat hallitsemaan elämäämme paremmin. Neljäntenä on taiteen, arkkitehtuurin ja sisustamisen vaikutukset viihtyisemmän ympäristön luomiseksi. Kaunis ympäristö ja luonto virkistävät ja voivat edesauttaa kuntoutumisessa. Siten kulttuurisen pääoman voidaan nähdä kartuttavan fyysistä, psyykkistä, sosiaalista, emotionaalista ja ekologista pääomaamme (Liikanen 2003, 151–152).

Tutkimuksissa luovasta toiminnasta ja sen merkityksestä nousee esiin edellä esitettyä tukevia asioita. Kuorolaiset tuottavat harrastukselleen monenlaisia merkityksiä itsensä ja kuoronsa kautta (Alho 2005). Kuorolaulua pidettiin hyvänä harrastuksena, laulaen saa ystäviä ja elämyksiä. Kuoroharrastuksen koettiin tarjoavan vastinetta työlle ja haasteellisen tavan viettää vapaa-aikaa sekä mahdollisuuden rentoutua mukavassa yhteisössä, ilman suorituspaineita. Leonie Hohenthal-Antin (2001) on tutkinut Mikkelin päiväkeskuksen näytelmäryhmää Kutkutusta ja ikäihmisiä teatterin tekijöinä. Näyttelijöille oli ilo kuulua ryhmään, josta muut päiväkeskuksen asiakkaat sanovat: ”Mitäs työ taiteilijat”. Tämän kuuleminen synnytti ryhmässä vahvaa me-henkeä. Teatterin tekeminen harrastuksena antoi osallistujille mahdollisuuden keskusteluyhteyden ylläpitämiseen, maailman jäsentämiseen yhdessä muiden kanssa ja omien tunteiden peilaamiseen. Ennen kaikkea osallistujat saivat jakaa elettyä ja nykyistä elämäänsä, miettiä vielä tulevaa, haaveilla ja uneksia. Tutkimus iäkkäistä taiteilijoista kertoi heidän kokevan luovan toiminnan myötä vaikuttavan onnistuvaan vanhenemiseen lisäämällä kyvykkyyden tunnetta, tarkoituksen tunnetta ja henkilökohtaista kasvua. Lisäksi he katsoivat luovan toiminnan lisäävän ongelmanratkaisutaitoja, ylläpitävän motivaatiota ja käytännön luovuuden siirtyvän taidoksi ja kyvyksi selviytyä paremmin jokapäiväisessä elämässä (Fisher ja Specht 1999).

Pitkittäistutkimuksissa on havaittu kulttuuritoimintoihin osallistumisen olevan yhteydessä erilaisiin terveyttä kuvaaviin muutuksiin. Aktiivinen osallistuminen kulttuuritoimintoihin molemmilla mittauskerroilla tai aktivoituminen osallistumisessa lisäsi todennäköisyyttä terveyden paremmaksi kokemiseen verrattuna niihin, jotka osallistuivat vähemmän tai joiden kulttuuritoimintoihin osallistuminen väheni seurannan aikana (Johansson ym. 2001). Kulttuuritilaisuuksiin osallistuminen (Bygren ym. 1996) ja laajemmin tarkasteltuna osallistuminen sosiaalisiin, kulttuurisiin ja uskonnollisiin aktiviteetteihin (Hyyppä ym. 2005, 2007; Väänänen ym. 2009) on yhteydessä myös pienempään kuolleisuuden riskiin. Järjestettyyn kuorotoimintaan osallistuminen lisäsi fyysisen terveyden paremmaksi kokemista ja yleistä aktiivisuutta. Lisäksi interventioryhmällä oli vähemmän lääkärikäyntejä, kaatumisia ja yksinäisyyttä sekä parempi mieliala kuin kontrolliryhmäläisillä (Cohen ym. 2006).

6 IKÄÄNTYVIEN JA IKÄÄNTYNEIDEN VAPAA-AJAN AKTIIVISUUS, KULTTUURIN HARRASTAMINEN JA YHTEISKUNNALLINEN TOIMINTA

6.1 Vapaa-ajan aktiivisuus ikääntyvillä ja ikääntyneillä

Ansiotyöstä, kotitöistä, nukkumisesta ja perustarpeiden tyydyttämiseen kuluva ajasta ylijäävä aika voidaan määrittää vapaa-ajaksi (Niemi 2002, Piekkola 2002). Piekkolan (2002) tutkimuksen mukaan vapaa-ajan määrä kasvaa eläkkeelle siirtymisen jälkeen yli 50 prosenttia. Työmarkkinoilta poistuneilla on keskimäärin noin 2,5 tuntia enemmän vapaa-aikaa kuin työssäkäyvillä, joilla vapaa-aikaa oli keskimäärin runsaat viisi tuntia päivässä. Ero oli suurempi miehillä kuin naisilla. Keskimäärin eläkeläisillä on vapaa-aikaa yli kahdeksan tuntia päivässä (Niemi 2002).

Ikihyvä Päijät-Häme -tutkimus- ja kehittämishankkeen tulosten mukaan eläkevuosiin kohdistuu monia odotuksia. Työssä vielä oleville vapaa-aika näyttäisi tarjoavan enemmän elämänsisältöä kuin työ. Usein odotukset olivat sen suuntaisia, että nyt pitäisi voida omistautua sille, mikä itsestä on tärkeää esimerkiksi mieluisille harrastuksille ja läheisille ihmisille. Tutkimukseen osallistuneiden eläkeaikaa koskeva ensimmäinen unelmatyyppi liittyi ympäristönvaihdokseen kuten etelässä tai ulkomailla asumiseen, maalle muuttamiseen tai kesämökillä asumiseen ja toinen matkustamiseen. Vapaa-ajan lisääntymiseen liittyi monia erilaisia unelmia. Toivottiin esimerkiksi, että olisi enemmän aikaa yhdessä olemiseen läheisten kanssa, enemmän aikaa itselle sekä itsensä kehittämiseen vaikkapa opiskelemalla. Eläkeiässä olevaa aikaa suunniteltiin käytettävän myös lukemiseen, kirjoittamiseen, kulttuuri-, liikunta- ja luontoharrastuksiin, käsitöiden tekemiseen sekä kesämökin ja kodin kunnostamiseen tai rakentamiseen (Karisto ja Konttinen 2004, 62–63, 96–99, 155).

Ikääntyneen väestön harrastusaktiivisuus on ainakin osittain yhteydessä siihen, että työelämästä irtautumisen jälkeen monille jää vapaa-aikaa melko runsaasti (Ruoppila 2004). 65–69-vuotiaista jyvaskyläläisistä miehistä 41 prosenttia raportoi harrastustensa lisääntyneen ja 42 prosenttia harrastustoimintojensa pysyneen ennallaan eläkkeelle jäämisen jälkeen. Vastaavat luvut naisilla olivat 52 % ja 29 %. Lisääntynyt vapaa-aika ilmoitettiin tavallisimmaksi syyksi harrastustoiminnan lisääntymiselle eläkkeelle jäämisen jälkeen (Lyyra ja Lyyra 2006). Jos vapaa-ajan käyttö jaetaan aktiivisiin ja passiivisiin harrastuksiin ja aktiiviseen vapaa-ajankäyttöön katsotaan kuuluvaksi vapaaehtoistyö, naapuriapu, liikunta (muu kuin kävely ja lenkkeily) sekä aktiivinen sosiaalinen ajankäyttö, havaitaan, että 55–64-vuotiaiden varhaiseläkkeellä olevien, etenkin miesten, vapaa-ajan käytöstä oli aktiivista suurempi osa kuin työssäkäyvillä. He käyttivät vapaa-ajastaan suhteellisesti pienemmän osan passiivisiin harrastuksiin (television katsominen, lukeminen) kuin työssä käyvät. Naisten käyttämä aika vapaa-ajan harrastuksiin näytti pysyvän samankaltaisena kuin ennen varhaiseläkkeelle siirtymistä. 55–64-vuotiailla varhaiseläkkeellä olevilla sosiaalisen kanssakäymisen ja erilaisten harrastusten ja naapuriavun osuus vapaa-ajasta oli huomattava (lähes puolet). Työssä ja varhaiseläkkeellä olevat käyttivät kulttuuripääomaan liittyviin harrastuksiin, kuten vapaaehtoistyöhön ja luoviin harrastuksiin, kuitenkin suurin piirtein saman osuuden ajasta. Tosin miehillä erot olivat jonkin verran suuremmat kuin naisilla (Piekkola 2002).

Vanhusbarometrin mukaan (Vaarama 1999) näyttäisi siltä, että yhteiskuntaan on kasvamassa entistä aktiivisempi ikääntyneiden polvi, jonka elämässä tärkeitä asioita ovat kodin ja läheisten lisäksi myös oma hyvinvointi, sosiaaliset suhteet ja elämä kodin ulkopuolella. Verratessa vuoden 1998 tuloksia neljä vuotta aikaisemmin kerättyyn aineistoon 60 vuotta täyttäneiden suomalaisten todettiin käyttävän enemmän aikaa kodin arkirutiineihin, viihteeseen ja sosiaalisiin suhteisiin. Myös kodin ulkopuolelle kuten kahviloihin ja ravintoloihin lähdettiin viettämään aikaa entistä useammin. Yhteiskunnallinen osallistuminen jonkin etujärjestön, vapaaehtoisjärjestön tai seurakunnan toimintaan oli myös lisääntynyt merkittävästi.

Tämän päivän Suomessa ikääntyneiden ihmisten mahdollisuudet osallistua harrastustoimintaan ovat hyvät. Erilaiset järjestöt ja yhteisöt järjestävät ikäihmisille monipuolista kerho-, opiskelu- ja kurssi-toimintaa, joka kattaa laajan sisällöllisen alueen liikunnasta historiaan ja sukututkimukseen sekä erilaisista taideharrastuksista kielten opiskeluun ja käden taitojen harjoittamiseen (Ruoppila 2004). Tilastokeskuksen Vapaa-aikatutkimuksen mukaan vähintään kerran viikossa kodin ulkopuolella tapahtuvaan järjestettyyn harrastukseen osallistui 30 prosenttia 65 vuotta täyttäneistä ja neljäsosa 75 vuotta täyttäneistä. 65 vuotta täyttäneet naiset osallistuvat harrastustoimintaan enemmän kuin miehet, mutta 75 vuotta täyttäneet miehet ja naiset ovat yhtä aktiivisia harrastajia. Hieman yli puolet 65 vuotta täyttäneistä ei lainkaan osallistunut järjestettyyn harrastustoimintaan (Hanifi 2005a). Tarkasteltaessa harrastuksia laajemmasta näkökulmasta Ikihyvä Päijät-Häme -tutkimuksen mukaan kolmella neljästä on jokin tärkeä harrastus tai mielenkiinnon kohde. Tässä sukupuolten välillä ei havaittu eroa, mutta keskimäiseen ikäryhmään (vuosina 1936–40 syntyneet) kuuluvissa harrastajia on hieman enemmän kuin muissa ikäryhmissä (vuosina 1946–50 ja 1926–30 syntyneet). Niistä, joilla oli jokin harrastus, yleisimpiä olivat luonto- ja liikuntaharrastukset; luontoharrastukset olivat yleisiä erityisesti miehillä. Itsensä kehittämiseen ja taide- ja käsityöharrastukset olivat yleisempiä naisten mieliharrastuksia (Karisto ja Konttinen 2004, 104–107).

Ikääntymisen myötä lisääntyy kotona vietetty vapaa-aika, johon voidaan katsoa kuuluvaksi lepäily ja oleilu, radion kuuntelu, television katselu ja tuttavien kanssa seurustelu (Niemi 2002). Harrastustoimintaan osallistuvien määrän on havaittu pienenevän iän lisääntyessä (Pikkarainen ja Heikkinen 1999). Yleisesti muutokset miehillä olivat vähäisempiä kuin naisilla. Harrastukset, joihin 65–84-vuotiaat osallistuivat kahdeksan vuotta myöhemminkin lähes samassa määrin kuin aiemmin, olivat television katselu, aktiiviset taideharrastukset ja seurakuntatoimintaan osallistuminen sekä miehillä näiden lisäksi lukeminen. Toisaalta Karisto ja Konttinen (2004, 102) havaitsivat, että vanhimpaan ikäryhmään kuuluvilta vuosina 1926–30 syntyneiltä liikenä aikaa esimerkiksi vapaaehtoistoimintaan vähintään yhtä usein kuin nuoremmilta ikäryhmiltä.

Nuoremmat kohortit saattavat olla aktiivisempia vapaa-ajan harrastuksiin osallistumisessa kuin samanikäiset aiempina ajankohtina. Jyväskylässä toteutetun Ikihyvät-projektiin sisältyvän kohorttitutkimuksen mukaan, jossa haasteltiin 65–69-vuotiaita henkilöitä vuosina 1988, 1996 ja 2004, useammat nuorempiin kohortteihin kuuluvista raportoivat harrastustensa lisääntyneen eläkkeelle jäämisen jälkeen verrattuna vanhimpaan kohorttiin (Lyyra ja Lyyra 2006). Myös iältään vanhemmilla kohorteilla (77-vuotiaita ja vanhempia) on havaittu, että yleinen vapaa-ajantoimintoihin osallistuminen oli suurempaa vuonna 2002 kuin vuonna 1992. Vuoden 2002 kohortti osallistui aktiivisemmin muun muassa kulttuuritoimintoihin kuten elokuvissa, teatterissa, konserteissa, museoissa ja /tai näyttelyissä käymiseen (Agahi ja Parker 2005).

Kohorttieroista keskusteltaessa nousee esiin kysymys siitä, tulevatko suuret ikäluokat sukupolvena erottumaan heitä vanhemmista ikäluokista mm. vapaa-ajan aktiivisuuden ja harrastusten sisältöjen suhteen saapuessaan ns. kolmanteen ikään. Kariston (2004) mukaan vastaavasti kuin nuoruuden ja nuorisokulttuurin syntyminen 1960-luvulta lähtien, joka on vaikuttanut valtavasti elämäntyyli- ja makuihanteisiin, kulutustottumuksiin, vapaa-ajan teollisuuteen ja koko talouteen, voidaan ennustaa, että kolmannesta iästä on tulossa vastaava omaleimainen elämänvaihe (Karisto 2004, Karisto ja Konttinen 2004, 14). 2000-luvun alussa eläkkeellä oleva väestö on elänyt nuoruutensa pääosin 20–40-luvuilla. Lähitulevaisuudessa eläkkeelle siirtyvät ikäluokat ovat kasvaneet sodan jälkeisessä Suomessa (Lindqvist 2005). Mitä vanhemmista ikäryhmistä on kyse, sitä enemmän heille on kertynyt kokemusta aikakaudesta ja yhteiskunnasta, jossa ensisijaista on ollut työnteko sekä säästäminen ja omavaraisuus (Rantamaa ja Hakamäki 1998; Rantamaa 2001). Heinosen (2000) mukaan kulutusyhteiskunnan läpimurto tapahtui Suomessa sodan jälkeisen säännöstelyn purkautumista seuraavan parinkymmenen vuoden aikana. 1950-luvun kuluessa liikenteen ja kulkuvälineiden sekä virkistys- ja huvimenojen osuudet kasvoivat.

Elokuvat, kevyt musiikki, radion kuuntelu ja tanssi-illat tarjosivat sisältöä vapaa-aikaan. Populaariviihteen kulutus kasvoi merkittävästi jo 1950-luvulla ja nuorisosta tuli tärkeä kuluttajaryhmä. Televisio yleistyi nopeasti 1960-luvulla. Sanoma- ja aikakauslehdistö kasvoi sekä laajeni edelleen. Myös matkustaminen alkoi pikku hiljaa yleistyä. Erityisen paljon lasketaan siis suurten ikäluokkien varaan, joita pidetään Suomen ensimmäisenä hyvinvoinnin ja kulutuksen sukupolvena. Heidän elämäntyyliinsä ja arvomaailmansa oletetaan säilyvän myös eläkkeelle jäämisen jälkeen (Rantamaa ja Hakamäki 1998; Rantamaa 2001).

6.2 Kulttuurin harrastaminen osana vapaa-aikaa

Kuten aikaisemmin on jo tullut esiin, kulttuuriin liittyvät harrastukset ovat osa ikääntyvien ja ikääntyneiden ihmisten harrastustoimintoja ja vapaa-aikaa. Kulttuuriharrastaminen saattaa myös korostua eri tavoin erilaisissa vapaa-ajantyyliissä. Israelilaisessa tutkimuksessa yli 50-vuotiaat ihmiset voitiin luokitella ”seuran etsijöihin”, ”median kuluttajiin”, ”kulttuurin harrastajiin” ja ”kulttuurin valitsijoihin” heidän vapaa-ajan tyyliensä mukaan. ”Kulttuurin harrastajia” oli tutkituista 29 prosenttia ja heitä kuvasi osallistuminen sekä niin sanottuihin korkeakulttuurisiin että populaarikulttuurisiin tilaisuuksiin ja vähäisempi ajankäyttö television katselemiseen, radion kuuntelemiseen, tietokoneen käyttämiseen ja ystävien tapaamiseen. Yleisesti ottaen he olivat hyvin aktiivisia ja olivat esimerkkejä eläkeläisistä, jotka nauttivat useista lisääntyvän vapaa-ajan suomista mahdollisuuksista. ”Kulttuurin valitsijoita” oli 16 prosenttia ja he osallistuvat melko paljon korkeakulttuurisiin tilaisuuksiin ja harrastivat tietokoneella tehtäviä toimintoja sekä osallistuivat keskimääräisesti muihin kysytyihin vapaa-ajan toimintoihin. Tämän ryhmän voisi sanoa kuvaavan eläkeläisten vapaa-ajanharrastusten ”eliittiä”. ”Median kuluttajia” oli tutkituista 34 prosenttia ja ”seuran etsijöitä” 21 prosenttia (Nimrod ja Adoni 2006).

6.3 Kulttuuriharrastamisen muotoja

Kulttuuri on osa perintöämme, kansallista identiteettiä ja pitkälle jatkuvia henkisiä sukujuuria. Kulttuurin käsitteeseen liittyy historiaa, rakennettua ympäristöä, kulttuurimaisemaa, kansallisia ominaispiirteitä ja arkipäivän estetiikkaa (Perho 1999). Monesti kulttuuri käsitetään kapea-alaisemmin kulttuuriharrastuksiin ja -hyödykkeisiin liittyvänä toimintana, kulttuurituotteiden kulutuksena. Tähän kuuluvat mm. kirjat, lehdet, äänitteet, televisio-ohjelmat, elokuvat, teatteri- ja oopperaesitykset, konsertit, taidenäyttelyt, omat soitto- ja taideharrastukset (Uusitalo 2004).

Kulttuuritilaisuuksiin osallistumista on osassa tutkimuksia kysytty yleisellä kysymyksellä teatterissa, elokuvissa, konserteissa ja taidenäyttelyissä käymisen ollessa esimerkkejä. Mm. tarkasteltavien ikäryhmien, aineiston keruun ajankohtien ja kysymisen tavan vaihdelleessa tilaisuuksissa käyvien osuudet poikkeavat jonkin verran toisistaan. Jyväskyläläisistä 65–69-vuotiaista miehistä 72 prosentilla ja naisista 80 prosentilla kulttuuritilaisuuksissa käyminen kuului harrastuksiin (Lyyra ja Lyyra 2006). Ikihyvä Päijät-Häme -tutkimuksen mukaan erilaisissa kulttuuritilaisuuksissa oli käynyt 80 prosenttia miehistä ja 84 prosenttia naisista tutkimusta edeltäneen vuoden aikana (Valve ym. 2003). Tilastokeskuksen Vapaa-aikatutkimus puolestaan kertoo vähäisemmästä osallistujien osuudesta: yli puolet 65 vuotta täyttäneistä on käynyt vähintään yhdessä kulttuuritilaisuudessa tutkimusta edeltäneen vuoden aikana (Hanifi 2005a).

Vapaa-aikatutkimuksessa on tarkasteltu myös erikseen erityyppisiin kulttuuritilaisuuksiin osallistumista sekä muutoksia osallistujien määrissä vuosien 1981–2002 välisenä aikana (Hanifi 2005a). Ikääntyvillä Hanifi tarkoittaa tässä yhteydessä (vuoden 2002 aineisto) yli 65-vuotiaita, eli J.P. Roosia mukaillen kohorttia, joka kuuluu sotien ja pulan sukupolveen. Tutkimusjoukkoon kuuluvista 26 prosenttia oli käynyt konserteissa edellisenä vuonna; teatterissa ja taidemuseoissa käynti oli hieman yleisempää noin 30

prosentin osuudella. Museoissa oli käynyt noin viidesosa, tanssiesityksiä oli käynyt seuraamassa 13 prosenttia ja oopperassa vain viisi prosenttia 65 vuotta täyttäneistä tutkimusta edeltäneen vuoden aikana. Ikääntyvät naiset olivat käyneet näissä tilaisuuksissa ahkerammin kuin miehet lukuun ottamatta museokäyntejä. Huomattavaa kuitenkin on, että miesten joukossa oli enemmän erittäin usein kulttuuri-tilaisuuksissa kävijöitä. Myös vanhemmissa ikäryhmissä (yli 75 vuotta) miehet olivat naisia aktiivisempia. Konserteissa käyminen on lisääntynyt hieman 10 vuodessa, museoissa käyminen vähentynyt jonkin verran ja muissa tilaisuuksissa käyminen on pysynyt samalla tasolla. Museoista eniten käydään paikallis- tai kulttuurihistoriallisissa museoissa. Konserttityypeistä suosituimpia ovat klassinen musiikki, viihde- tai iskelmämusiikki sekä hengellinen musiikki.

Taiteellinen ja luova toiminta on omaehtoista kulttuurin harrastamista, jossa ihminen tekee itse jotain käyttäen luovuuttaan. Taiteellinen ja luova toiminta voi olla esimerkiksi kansallispuukujen tekemistä kuten ET-lehden (4/2007) artikkelissa kuvataan. Kerttu ja Rolf Ikkelälle kansallispuukujen tekeminen pienoiskoossa on rakas ja elämäniloa tuottava harrastus kulttuurin parissa. Taiteelliseen ja luovaan toimintaan voidaan katsoa kuuluvaksi muun muassa kuvataiteiden, soittamisen, laulamisen, käsitöiden, kirjoittamisen, näyttölemisen, runonlausunnan, valokuvauksen ja tanssimisen harrastaminen. Taiteellista ja luovaa toimintaa voi harrastaa harrastusryhmissä mutta myös osana arkielämän toimintoja. Se, mikä kulloinkin määritellään taiteelliseksi ja luovaksi toiminnaksi riippuu näkökulmasta. Laulamista voidaan tiukemmin määriteltynä tarkastella kuorossa tai solistina laulamisenä tai laulutunteja ottamisena, tai siihen voidaan sisällyttää myös ”epävirallisempi” laulaminen kuten karaoke.

Noin joka viidennellä 65–69-vuotiaalla jyvaskyläläisellä oli jokin taideharrastus (Lyyra ja Lyyra 2006). Ikihyvä Päijät-Häme -tutkimuksen mukaan taidemaalausta, soittamista, kuorolaulua, yms. oli harrastanut viimeisen vuoden aikana vajaa kolmannes vastaajista ja vähintään kuukausittain näitä harrastavia oli noin 10 prosenttia (Valve ym. 2003, Liite 3, taulukko 192). 65 vuotta täyttäneistä musiikki-instrumentin soittamista harrasti 8 prosenttia ja yli 75-vuotiaistakin 7 prosenttia vuonna 2002. Yli 65-vuotiailla soittaminen oli lisääntynyt 10 vuoden aikana. Yli 45-vuotiailla laulamisen harrastaminen on vähentynyt kymmenen vuoden takaiseen verrattuna. 65 vuotta täyttäneistä kuoroon kuuluu 5 prosenttia. Kuvataiteet on suosittu luova taideharrastus, ja sen harrastaminen on kahdenkymmenen vuoden aikana jatkuvasti lisääntynyt. Suosituimmat kuvataiteen harrastamisen muodot ovat piirtäminen ja maalaminen. Naiset harrastavat kuvataiteita enemmän kuin miehet. Kuvataiteita harrasti vuonna 2002 joka kymmenes yli 65-vuotiaista. Runonlausuntaharrastus on yleisintä 65 vuotta täyttäneillä, niin kuin on ollut jo 1980-luvulla.

Tanssimisesta pari- eli seuratanssit ovat suosittuja, ja niitä harrastavat erityisesti keski-ikäiset ja sitä vanhemmat naiset ja miehet (Hanifi 2005b). Ikihyvä Päijät-Häme -tutkimuksen tulosten mukaan tanssia harrastaa vähintään kuukausittain noin 12 prosenttia miehistä ja joka kymmenes naisista. Ainoastaan vajaa kolmannes ei ollut harrastanut tanssia tutkimusta edeltäneen vuoden aikana (Valve ym. 2003, liite 3, taulukko 200). Iäkkäämmän väestön keskuudessa päivätansseilla on oma paikkansa, sillä Helsingin päiväkeskustutkimuksen mukaan päivätanssien kysyntä kattoi kaksi viidestä vastanneesta, miehistä joka toisen, naisista kolmasosan. Naisilla päivätanssiharrastus kerran, pari kertaa vuodessa oli yleisempää, miehet kävivät huomattavasti useammin (Papu 2002, 72–74, 90–92, 120–121). Päiväkirjan kirjoittaminen on lisääntynyt molemmilla sukupuolilla ja kaikissa ikäryhmissä kymmenen vuoden aikana. 65–74-vuotiaista 17 prosenttia ja yli 75-vuotiaista joka kymmenes sanoi kirjoittavansa päiväkirjaa kun taas kaunokirjallisia tekstejä, kuten runoja ja novelleja, kirjoitti 65–74-vuotiaista 4 prosenttia ja yli 75-vuotiaista 6 prosenttia. Käsitöiden tekeminen on suosittua: 65–74-vuotiaista 70 prosenttia ja yli 75-vuotiaista joka toinen kertoi harrastavansa käsitöiden tekemistä. 65 vuotta täyttäneet naiset harrastavat käsitöitä selvästi enemmän kuin saman ikäiset miehet (Hanifi 2005b, Liikkanen ym. 2005, Liite-

taulukot 10–11). Myös Ikihyvä Päijät-Häme -tutkimuksen mukaan ikääntyvät ja ikääntyneet ovat aktiivisia käsitöiden harrastajia, sillä miehistä kolmasosa ja naisista yli puolet harrasti käsitöitä vähintään kuu-kausittain (Valve ym. 2003, Liite 3, taulukko 197).

Kirjojen tuotantoa, myyntiä ja lainausta kuvaavien rakennetietojen perusteella on pääteltävissä, että Suomessa edelleen luetaan paljon kirjoja. Vuosittain myytyjen kirjojen määrä on 1990-luvulla jälleen kasvanut ja kirjastojen lainausluvut ovat korkeita. Kirjojen lukeminen on pitkään ollut ja näyttää edelleen olevan yksi suomalaisten yleisimmistä harrastuksista, vaikka lukeminen onkin jonkin verran vähentynyt. Yleiset kirjastot ovat aktiivisessa käytössä ja lainausmäärät ovat kansainvälisessä vertailussa maailman huipputasoa (Sauri 2005). Kotiharrastuksista lukeminen lisääntyy selvästi eläkeiässä (Karisto ja Konttinen 2004, 102; Niemi 2005). Naiset lukevat kirjoja kaikissa ikäryhmissä enemmän kuin miehet (Hanifi 2007). Näin näyttäisi olevan myös ikääntyvien ja ikääntyneiden ryhmässä (Valve ym. 2003). Eläkeikäisistä naisista kirjaa oli lukenut 20 prosenttia ja miehistä 15 prosenttia päivittäin (Niemi 2005).

Suomi on monessa mielessä vahva sanoma- ja aikakauslehtimaa. Lehtinimikkeitä on paljon, levikki- ja lukijapeitot ovat kansainvälisessä vertailussa korkeita. Suomessa sanomalehtien säännöllinen seuraaminen kuuluu edelleen valtaenemmistön arkisiin rutiineihin ja lukeminen on yleensä päivittäistä lukemista (Sauri 2005). Eläkeläisten ajankäyttötutkimuksen mukaan sanomalehtiä luki päivittäin ikääntyneistä miehistä 69 ja naisista 59 prosenttia (Niemi 2005). Tarkasteltavan ikäryhmän ollessa yli 45-vuotiaat Vapaa-aikatutkimuksen mukaan sanomalehteä lukee yhdeksän kymmenestä päivittäin (Hanifi 2007). Myös aikakauslehtien valikoima on laaja ja suomalaiset ovat innokkaita aikakauslehtien tilaajia, ostajia ja lukijoita. Yli 65-vuotiaista vähintään viikoittain lukee aikakauslehtiä noin kaksi kolmesta ja vähintään kerran kuukaudessa noin 15 prosenttia (Sauri 2005). Hanifi (2007) kuitenkin mainitsee, että aikakauslehtien säännöllinen lukeminen on vähentynyt. Naiset lukevat aikakauslehtiä enemmän kuin miehet, mutta ero ei ole kovinkaan suuri (Hanifi 2007). Medioiden seuraamisesta television katselu on yleisintä niissä väestöryhmissä, jotka eivät ole ansiotyössä. Iäkkäissä perheissä lähes kaikki olivat tutkimuspäivänä katsoneet televisiota, 95 prosenttia miehistä ja 92 prosenttia naisista (Niemi 2005). Uudemmissa medioista Ikihyvä Päijät-Häme -tutkimuksessa on raportoitu myös tietokoneen käyttämisestä. Yli puolet nuorimpaan ikäryhmään (vuosina 1946–50 syntyneet) kuuluvista vastaajista käytti tietokonetta työssään ja/tai vapaa-aikanaan. Vanhimmassa ikäryhmässä (vuosina 1926–30 syntyneet) se on harvinaisempaa. Joka seitsemäs vanhimpaan ikäryhmään kuuluva mies käytti tietokonetta ja samanikäisistä naisista vain kolme prosenttia. Ikäryhmien erot tietokoneen käytössä selittynevät iän lisäksi sukupolvikokemuksen ja ajankohdan vaikutuksella (Karisto ja Konttinen 2004, 140).

6.4 Matkustaminen

Matkailu on varsin yleinen harrastus kotimaan matkailun ollessa erityisen suosittua (Hanifi 2005a). Yli 40 prosenttia 65 vuotta täyttäneistä on tutkimusta edeltäneen vuoden aikana matkustanut kotimaassa. Ulkomaille tutkimusta edeltäneen vuoden aikana on matkustanut hieman yli neljäsosa. Ulkomaan matkailun suosio on pysynyt viimeisen kymmenen vuoden aikana samana. Kotimaan matkailun osalta naiset ovat lisänneet matkailua ja miehillä tämä on pysynyt samana kymmenen vuoden takaiseen verrattuna. Vuonna 2002 65 vuotta täyttäneet miehet ja naiset matkustivat sekä kotimaassa että ulkomaille suunnilleen yhtä paljon. Ikihyvä Päijät-Häme -tutkimuksen (Valve ym. 2003) tulosten mukaan miehistä noin 16 prosenttia ja naisista vajaa viidennes ei ole matkustanut lainkaan tutkimusta edeltäneen vuoden aikana. Kotimaassa ilmoitti matkustaneensa noin kolmasosa vastanneista ja ulkomailla noin puolet.

Muiden maiden historiaan ja kulttuuriin tutustuminen kuuluu länsimaisen turismin historialliseen ytimeen, vaikka suuri osa nykymatkailusta suuntautuukin aurinkorannoille (Liikkanen 2007). Ulkomaille suuntautuville matkoilla tutustutaan useimmin historiallisiin muistomerkkeihin. Koko väestöstä niihin oli tutustunut noin viidesosa vuonna 2002. Joka kymmenes oli käynyt taidemuseoissa, muissa museoissa tai arkeologisilla paikoilla. Kulttuuritilaisuuksissa käyminen ulkomailla oli sen sijaan jo harvinaisempaa, sillä elokuvissa ja konserteissa oli käynyt neljä prosenttia ja teatterissa tai oopperassa vain prosentti tutkimukseen osallistuneista. Eri ikäisten kulttuurimatkailussa on jonkin verran eroja. Kaiken kaikkiaan kulttuuritilaisuuksiin osallistuminen ulkomailla vähenee vasta vanhuusiän kynnyksellä. Myös asuinpaikalla on jonkin verran vaikutusta kulttuurimatkailun aktiivisuuteen: pääkaupunkiseudulla ja kaupunkimaisissa kunnissa asuvat kuluttavat kulttuuria ulkomailla hieman muualla asuvia enemmän.

Vapaa-ajan asunto ulkomailla on kahdella prosentilla 65 vuotta täyttäneistä (Hanifi 2005a). Antti Karisto (2000) on tutkinut suomalaisten asumista Espanjan Aurinkorannikolla. Kariston mukaan Espanjassa asuminen on jo joukkomittainen ilmiö ja elävä esimerkki uudenlaisesta, mahdollisesti yleistymässä olevasta aktiivisesta eläkeläiselämästä. Kolmannessa iässä olevat Espanjan suomalaiset asettavat odotuksia oman hyvinvointinsa suhteen, mutta eivät välttämättä egoistisella tai pelkästään aineellisia asioita painottavalla tavalla. Heillä on myös pyrkimys kohti aikaisempaa syvähenkisempää elämää ja kauneutta. Esimerkiksi maalaaminen ja taiteen tekeminen näyttää Kariston mukaan olevan poikkeuksellisen monille Espanjan suomalaisille keskeinen itsensä toteuttamisen tapa (Karisto 2000).

6.5 Vapaaehtoistyö ja yhdistystoiminta yhteiskunnallisena toimintana

Vuoden 1994 vanhusbarometrin mukaan suomalaisten ikäihmisten yhteiskunnallinen aktiivisuus muihin Euroopan unionin jäsenmaiden vastaavankäisiin ihmisiin verrattuna oli korkea. Suomalaisten yli 60-vuotiaiden aktiivisuus on edelleen lisääntynyt vuodesta 1994 vuoteen 1998. Yhteiskunnallinen osallistuminen jonkin etujärjestön, vapaaehtoisjärjestön tai seurakunnan toimintaan on myös lisääntynyt merkittävästi. Aktiivisuuden lisääntymistä osoittaa myös ikäihmisten kasvava kiinnostus eri yhteiskunnallisia asioita kohtaan. Esimerkiksi kiinnostus kunnallispolitiikkaa kohtaan on lisääntynyt, vaikka samanaikaisesti ikäihmisten edustusta politiikassa pidetään heikkona (Vaarama 1999).

Vapaaehtoistyön kokee vähintään melko tärkeäksi elämäalueeksi noin 40 prosenttia 65 vuotta täyttäneistä (Hanifi 2005a). Järjestön hyväksi oli tehnyt työtä 27 prosenttia miehistä ja 22 prosenttia naisista tutkimusta edeltäneen neljän viikon aikana, kun mukaan luettiin muun muassa luottamustehtävien hoito, rahankeruu, ystäväpalvelu ja toiminnan järjestäminen (Niemi 2002). Nuoret eläkeläiset osallistuivat vapaaehtoistyöhön ahkerammin kuin ikääntyneet. Ikihyvä Päijät-Häme -tutkimuksen mukaan (Valve ym. 2003) vapaaehtoistyöhön oli osallistunut miehistä joka kymmenes ja naisista noin 13 prosenttia vähintään kuukausittain tutkimusta edeltäneen vuoden aikana.

Vapaaehtoistyö voi olla myös läheisten, ystävien ja naapureiden auttamista. Yli 60-vuotiaat hoitavat ja auttavat monella tavalla läheisiään (Vaarama ym. 1999, 66). Noin joka kuudes hoitaa tai auttaa säännöllisesti henkilöä, joka on pitkäaikaissairas, vammainen tai iäkäs. Lisäksi omia aikuisia lapsia tai lapsenlapsia autetaan taloudellisesti, pienten lasten hoidossa sekä erilaisilla kodin talous- tai kunnostustöillä. Niemen mukaan (2002) kaikista eläkeläisistä 38 prosenttia on auttanut sukulaista, ystävää tai naapuria edellisen neljän viikon aikana. Alle 75-vuotiaat auttavat hyvin ahkerasti toisia perheitä: lähes puolet ilmoitti tehneensä näin. Avun kohteena olivat pääasiassa omat lapset ja lastenlapset. Naapureita ja ystäviä autetaan enemmän kuin muita sukulaisia. Auttamismuotoja olivat lastenhoito, ruuan laittaminen, asioilla käyminen, sairaiden sukulaisten tai tuttavien auttaminen ja lemmikkieläinten hoitaminen.

Yksi keskeinen vapaaehtoistyön tekemisen areena on osallistuminen yhdistystoimintaan. Ikääntyvät ja ikääntyneet osallistuvat yhdistystoimintaan varsin aktiivisesti. 45–64 -vuotiaista viimeisen vuoden aikana yhdistystoimintaan on osallistunut noin puolet ja 65 vuotta täyttäneistä 44 prosenttia vuonna 2002. 75 vuotta täyttäneiden osallistuminen on 1980-luvulta lähtien jatkuvasti lisääntynyt. Yli 40 prosenttia 75 vuotta täyttäneistä on viimeisen vuoden aikana osallistunut yhdistystoimintaan. 65 vuotta täyttäneet naiset osallistuvat yhdistystoimintaan aktiivisemmin kuin miehet, mutta 75 vuotta täyttäneiden miesten osallistumisaktiivisuus on jo saman ikäisten naisten aktiivisuutta suurempaa (Hanifi 2005a). Ikääntyneet osallistuvat aktiivisimmin eläkeläisyhdistysten, uskonnollisten yhdistysten, maanpuolustusyhdistysten ja sosiaali- ja terveysjärjestöjen toimintaan (Vaarama ym. 1999, 19; Niemi 2002, Hanifi 2005a).

Kulttuurialan vapaaehtoistyötä tehdään runsaasti niin sanotulla kolmannella sektorilla, yhdistyksissä, kerhoissa ja järjestöissä. Yhdistysten toimialoittaisessa jaottelussa kulttuurialan yhdistykset ovat yksi suurimmista yhdistysryhmistä Suomessa (Kulttuuria alueittain 2007, 209). Siisiäisen (2002) mukaan Suomessa kansalais sodan jälkeen rekisteröityneistä yhdistyksistä 13 prosenttia on kulttuuri- ja sivistysalan yhdistyksiä. Kulttuuri- ja taidealan yhdistysten perustamisen vilkastuminen kertoo myös siitä, että taide- ja kulttuuriyhteisöllisyys on säilynyt elinvoimaisena myös perinteisen yhdistystoiminnan alueella (Siisiäinen 2002). Vapaa-aikatutkimuksen mukaan varsinaisiin kulttuuri- ja taideyhdistyksiin kuuluminen on harvinaista: vain 2–5 prosenttia vastanneista ilmoitti osallistuvansa sellaisen toimintaan viimeisten 12 kuukauden aikana (Liikkanen ym. 2005, Liitetaulukko 18).

Esimerkkinä kulttuurin ja ikäihmisten parissa tehtävästä vapaaehtoistyöstä on Jyväskylän museoiden järjestämä kulttuuriluotsi-toiminta. Jyväskylän museot kouluttavat vapaaehtoisia vanhusten, vammaisten ja muiden ystäväpalvelua tarvitsevien henkilöiden kulttuuriluotseiksi. Kulttuuriluotsi ottaa selvää alueen kulttuuritarjonnasta, valmistelee vierailua ja lähtee seuraksi museoihin ja näyttelyihin. Luotsit avaavat väyliä vammaisten ja vanhusten omaehtoiseen kulttuuritoimintaan ja ohjaavat heitä kulttuuripalveluiden käyttäjiksi (Jyväskylän Taidemuseo 2011). Lisätessään kulttuurin saavutettavuutta kulttuuriluotsitoiminta edistää myös luotseina toimivien kulttuuriharrastuneisuutta, kiinnostusta kulttuuriympäristöön ja tuo lisää sisältöä elämään (Manerus 2009).

7 KARTOITUKSEN PERUSTEELLA ESILLE NOUSSEET TUTKIMUSKYSYMYKSET JA LISÄTUTKIMUKSEN TARVE

Ikääntyviä ja ikääntyneitä ihmisiä on paljon ja eläkeiän kestäessä mahdollisesti 30–40 vuotta joukko on hyvin heterogeeninen. Lisäksi ikääntyminen ei ole universaali prosessi, vaan myös kulttuurinen ja sukupolvisidonnainen prosessi. Kukin yhteiskunta osa-alueineen ja toimintatasoineen luo ympäristön ja puitteet vanhenemiselle ja vanhana olemiselle. Toisaalta yksilöt ja ryhmät toimivia subjekteina aktiivisesti toimiessaan voivat toimia vastoin käyttäytymisodotuksia ja tätä kautta olla mukana muuttamassa käsitystä siitä, mitä heidän yhteiskunnassaan vanhana olemisella ymmärretään (Jyrkämä 2005). Niinpä tutkimuksen tavoitteena on tuottaa kansallista ja kansainvälistä sukupolvia ja niiden taide- ja kulttuuri-toimintoja koskevaa tietoa, jonka avulla voidaan ”ottaa oikein vastaan” uudet ikääntyvät ja eläköityvät sukupolvet. Kansallisen ikääntymisen Foorumin raportissa korostetaan tarvetta kansainvälisille, kansallisille ja paikallisille vertailuille, jotta ikääntymisestä monimuotoisena sosiaalisena ja kulttuurisena ilmiönä saadaan parempi kuva ja pystytään varautumaan ikääntymisen yhteiskunnalle tuomiin haasteisiin, mutta myös tunnistamaan ikääntymisen mukanaan tuomat mahdollisuudet (Vaarama 2005).

Aikaisemmasta tutkimuksesta voitiin poimia esiin seuraavat hankkeen lähtökohdat. Kulttuurikulutuksen ja tarjonnan kohdentumisen näkökulma: Kuluttajatutkimukset ovat suhteellisen vakuuttavasti osoittaneet, että ikääntyvät/ikäntyneet ihmiset muodostavat kulutusyhteiskunnissa oman laajenevan kuluttajakunnan, joka jakautuu iän, koulutustason, ostovoiman ja kulutustottumusten mukaan moniin erilaisiin kuluttajaryhmiin. Millaisiksi nämä kuluttajaryhmittymät muodostuvat heijastuu myös kulttuuripalvelujen ja tuotteiden ja taideharrastusten kysynnässä, johon palvelujen ja tuotteiden tarjoajat ja tuottajat joutuvat reagoimaan. Erittäin vähän on tutkittu kysymyksiä, miten tarjonta ja kulutus kohtaavat toisensa, mihin ikääntyvien/ikäntyneiden ryhmiin tarjontaa erityisesti kohdennetaan ja mitä ryhmiä taas laiminlyödään.

Elämäntyyli tutkimuksen ja sukupolvien eriytymisen näkökulma: Elämäntyyli tutkimuksen näkökulma laajentaa ja tarkentaa kulttuurikulutuksen näkökulmaa. Ikääntyviä/ikäntyneitä kulttuuripalvelujen ja taidetuotteiden kuluttajia ei nähdä vain eri tavoitetasoin ja ostovoiman omaavina kuluttajaryhminä, vaan kulttuurin ja taiteen ”kulutus” ja yleisemmin kansalaisten kulttuuri- ja taidetoiminnot nähdään yleisen kulttuurisuuntautumiseen ja erityisesti vapaa-ajan käyttöön liittyvään elämäntyylin ilmentymänä. Vaikka ikääntymisprosessi saattaa supistaa elämäntyylin edellyttämiä toimintoja, sen perussuuntausten odotetaan säilyvän tai joidenkin ryhmien tai yksilöiden kohdalla jopa hioutua tarkemmin kohdennetuksi ja sen ylläpitämisen tarve voimistua. Elämäntapanäkökulmaan liittyy usein myös sukupolvi-analyttistä pohdintaa.

Palvelujen kehittämisen näkökulma: Taiteiden ja kulttuurin katsotaan tuottavan tärkeitä yhteiskunnallisia palveluja, joiden tasa-arvoisen käytön mahdollisuudet on taattava myös ikääntyneille/ikäntyville väestöryhmille. Tämä näkökulma johtaa barometrityyppisiin tutkimuksiin, joissa seurataan näiden ikäryhmien aktiivisuutta kulttuuripalvelujen käytössä ja taidetoiminnoissa sekä tyytyväisyyttä niiden tarjontaan. Keskeiseksi kysymykseksi nousee saavutettavuus (tarjonta, hinta ja käytön esteet), tiedottaminen sekä erityisten käyttö- ja harrastusmahdollisuuksien kehittäminen.

Aktivoinnin ja henkisten resurssien säilyttämisen/lisäämisen ja voimavaralähtöisyyden näkökulma: Kulttuuripalvelujen käytön ja taiteen parissa toiminnan otaksutaan aktivoivan ikääntyviä/ikäntyneitä ihmisiä, ja estävän/hidastavan ikääntymisen psyykkisiä haittavaikutuksia. Niiden otaksutaan myös lisäävän jaksamista ja jatkamista työelämässä ja edistävän sosiaalista osallistumista ja siten edistävät heidän kokemustensa kautta hankkiman tietotaidon ja elämänviisauden säilymistä yhteiskunnan käytössä.

7.1 Tutkimuskysymykset

Edellä esitettyihin lähtökohdat kulmineituvat seuraaviin tutkimuskysymyksiin:

- Kuinka suurta ja yhtenäistä/monimuotoista kulttuurikiinnostus on maamme 50+-väestön keskuudessa ja missä muodoissa ja missä määrin se ilmenee/pääsee ilmenemään kulttuuriosallistumisena ja taiteiden ja kulttuurin eri osa-alueiden harrastamisena?
- Voidaanko ikääntyvän/ikäntyneen väestön keskuudesta paikantaa ryhmiä, joiden kulttuurikiinnostus ei tule tyydytettyä tai jotka jostakin syystä eivät voi osallistua kulttuuritoimintoihin?
- Onko kiinnostuksessa ja taide- ja kulttuuritoimintoihin osallistumisessa eroja sukupuolten ja eri ikäryhmiin kuuluvien välillä?
- Onko ikääntyneistä ja ikääntyvistä muotoutumassa uusi ”moderni” väestönosa, joka elää aktiivisesti omaa elämäntyyliä kehittäen ”kolmatta ikää”, johon oleellisena osana kuuluu voimakas taide- ja kulttuurikiinnostus ja ahkera kulttuuriosallistuminen?
- Mitkä tekijät ovat yhteydessä kulttuurikiinnostukseen, kulttuuriosallistumiseen ja taiteiden omaehtoiseen harrastamiseen?
- Minkälaisia tekijöitä pidetään esteenä kulttuuritoimintoihin osallistumiselle?
- Mitkä ovat ikääntyville ja ikääntyneille tärkeimpiä tiedon hankinnan kanavia taide- ja kulttuuritarjonnasta?
- Millaiseksi taloudellisten ja sosiaalisten voimavarojen lähteeksi kulttuurisesti aktiivit ikääntyneet/eläköityneet ikäluokat voidaan mieltää?
- Mikä on kulttuuriosallistumisen ja taiteiden harrastamisen anti ikääntyvälle/ikäntyneelle väestön osalle?

7.2 Haastattelun suunnittelu

Haastattelun aloittavat tavanomaisia sosiodemografisia taustatietoja tarkentavat kysymykset. Sosiodemografisista tiedoista huomioidaan mm. ikä, sukupuoli, kansalaisuus, äidinkieli ja siviilisääty. Lisäksi selvitetään haastateltujen ihmissuhteita sekä asumista eri näkökulmista. Aikaisemmat tutkimukset ovat nostaneet esiin iästä ja eri kohortteihin kuulumisesta johtuvia eroja niin kulttuuriharrastamisessa ja vapaa-ajantoiminnoissa yleisemminkin kuin muiden taustatekijöiden suhteen. Sukupuoli on myös keskeinen eroja synnyttävä tekijä. Fysiologisten erojen lisäksi kulttuuriset, sosiaalisessa yhteisössä syntyneet erot ovat vaikuttamassa eri sukupuolten orientaatioihin, makumieltymyksiin ja tottumuksiin (Karisto ja Konttinen 2004).

Asuinpaikka ja asumisen ympäristö on tärkeä taustatekijä kulttuuriharrastuksiin osallistumiselle. Kulttuuriharrastuksissa on havaittu olevan eroja mm. sen mukaan asuuko maaseudulla vai kaupungissa (Nimrod ja Adoni 2006; Kulttuuria alueittain 2007, 233). Vaikka suomalaisen kulttuuripolitiikan keskeisenä ohjaavana periaatteena on ollut toimintojen hajauttaminen ja tätä kautta kulttuurin demokratisoituminen, ovat kulttuuritoiminnot ja -palvelut käytännössä painottuneet entistä enemmän kasvukeskuksiin ja niiden ”positiivisen kehän” vaikutusalueelle (Kangas ym. 2002). Maan suurimmat kaupungit, Helsinki, Turku ja Tampere sekä Espoo, Vantaa ja Oulu ovat nousseet kulttuuritarjonnassa selkeästi muiden edelle. Kulttuurilaitokset ovat sijoittuneet eri puolille maata, mutta niistäkin monet ovat lähes pelkästään kaupungeissa. Kulttuurilaitoksista suhteellisesti eniten maaseudulla on kirjastoja ja seurantalaja. (Kulttuuria alueittain 2007, 147, 233).

Sosioekonomista asemaa tarkasteltaessa kerätään tiedot sekä koulutuksesta ja ammatista (ammatti-asemaan perustuva luokitus) että koetusta taloudellisesta tilanteesta. Ammattiaseman ja koulutuksen on havaittu olevan yhteydessä kulttuuritilaisuuksiin ja -toimintoihin osallistumiseen (Karisto ja Konttinen 2004, 103; Nimrod ja Adoni 2006). Koulutus vaikuttaa ammatilliseen sijoittumiseen ja sitä kautta

tuloihin, joka mittaa yhtä aikaa sekä kulttuuripääomaa että välillisesti myös taloudellista pääomaa (Karisto ja Konttinen 2004, 37). On huomattava, että koulutus on sukupolvesta riippuva ja siten suhteellinen resurssi.

Terveyden osalta haastateltavia pyydetään arvioimaan tämänhetkistä terveydentilaansa, ulkonaliikkumiskykyään sekä henkistä vireyttään/mielialaansa. Itsearvioitu terveydentila mittaa terveyttä oman kokemuksen kautta. Yksittäinen itsearvioitua terveydentilaa mittaava kysymys kuvastaa monipuolisesti terveyttä ja toimintakykyä (Leinonen 2002, 51). Terveyden on havaittu olevan yhteydessä mm. kodin ulkopuolisiin toimintoihin osallistumiseen (Hirsiäho ja Ruoppila 2005; Nimrod ja Adoni 2006) ja harrastuksista luopumiseen (Karisto ja Konttinen 2004, 110). Heikentynyt liikkumiskyky saattaa puolestaan olla yhteydessä kulttuuritoimintoihin osallistumiseen (Agahi ym. 2006).

Haastattelun toinen osio kartoittaa haastateltujen osallistumista ja liikkuvuutta kodin ulkopuolisiin taide- ja kulttuuritilaisuuksiin ja tapahtumiin. Samoin selvitetään, mitä vastaajat odottavat tilaisuuksilta ja tapahtumilta. Kartoitetaan myös keiden seurassa ja minkä tahon organisoimana taide- ja kulttuuritilaisuuksiin osallistutaan yleensä sekä osallistumisen esteitä ja mahdollista lisääntymistä/vähentymistä ikääntymisen myötä. Tässä osiossa selvitetään myös, mitä taide- ja kulttuuritarjontaa odotetaan mahdollisen asuinpaikkakunnan vaihdon yhteydessä.

Kolmas osio kartoittaa kulttuurista ajankäyttöä, erityisesti ajankäyttöä viestinten seuraamiseen, lukemiseen ja uuden viestintäteknologian (erityisesti Internetin) käyttöön. Osioissa selvitetään myös vastaajien taide- ja kulttuuritapahtumiin ja kulttuurituotteiden ostoon käyttämiä rahamääriä.

Neljännän osion kysymykset koskevat vastaajien omaa taiteelliseen ja luovaan toimintaan osallistumista joko yksin tai osana jotakin ryhmää. Lisäksi selvitetään mahdollista ikääntymisen myötä tapahtunutta taide- ja kulttuuriharrastusten lisääntymistä tai laantumista sekä mikä on taiteelliseen ja luovaan toimintaan osallistumisen merkitys.

Viidennessä osiossa täsmennetään tietoja vastaajien taide- ja kulttuurikiinnostuksista ja osallistumisesta. Siinä selvitetään taide- ja kulttuuritoimintojen suhteellista osuutta vapaa-ajan käytössä. Tarkentavin kysymyksiin haetaan tietoa, mitkä kulttuurin eri osa-alueiden lajityypit ja genret kiinnostavat 50 vuotta täyttäneitä suomalaisia sekä sitä, missä määrin kiinnostus aktualisoituu todellisena toimintana, siis käynteinä ja osallistumisena. Samoin selvitetään, mistä vastaajat hankkivat tietonsa kiinnostuksen kohteista ja taide- ja kulttuuritarjonnasta.

Haastattelujen viimeisessä osiossa palataan luotaamaan vastaajien yleisempää yhteiskunnallista aktiivisuutta: järjestöosallistumista, luottamustehtävien hoitamista ja osallistumista vapaaehtoistyöhön. Osiossa kartoitetaan myös vastaajien näkemystä omasta elämäntilanteestaan ja vaikutusmahdollisuuksista tämän päivän yhteiskunnassa sekä heidän tiedollisia intressejään, erityisesti halua oppia uutta. Osioon kuuluu myös matkustusta ja kansainvälisyyttä koskevia kysymyksiä.

Tutkimuksen perusjoukon muodostavat kotona asuvat 50 vuotta täyttäneet suomalaiset. Otanta tehdään monivaiheisena ositettuna satunnaisotantana. Haastattelun suorittavat TNS Gallupin haastattelijat ja aineisto kerätään strukturoiduin kyselylomakkein tietokoneavusteisena käyntihaastatteluina tutkimukseen osallistuneiden kotona.

LÄHTEET

- Agahi N, Ahacic K, Parker MG. Continuity of leisure participation from middle age to old age. *Journal of Gerontology; Social Sciences* 2006; 61B: S340-S346.
- Agahi N, Parker MG. Are today's older people more active than their predecessors? Participation in leisure-time activities in Sweden in 1992 and 2002. *Ageing and Society* 2005; 25: 925-941.
- Alho T. Pulinat pois, nyt lauletaan! Kuoron ja kuorolaulun yhteisöllisiä ja yksilöllisiä merkityksiä. Kulttuuri-politiikan pro gradu -tutkielma. Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos. Jyväskylän yliopisto 2005.
- Aromaa A, Koskinen S, projektiryhmä. Terveyden, toimintakyvyn ja työkyvyn kehitys. Teoksessa Aromaa A, Koskinen S (toim.) *Terveys ja toimintakyky Suomessa. Terveys 2000 -tutkimuksen perustulokset*. Helsinki: Kansanterveyslaitoksen julkaisuja B3/2002, 2002: 103-125.
- Bygren LO, Konlaan BB, Johansson S-E. Attendance at cultural events, reading books or periodicals, and making music or singing in a choir as determinants for survival: Swedish interview survey of living conditions. *British Medical Journal* 1996; 313: 1577-80.
- Cohen GD, Perlstein S, Chapline J, Kelly J, Firth KM, Simmens S. The impact of professionally conducted cultural programs on the physical health, mental health, and social functioning of older adults. *The Gerontologist* 2006; 46: 726-734.
- ET-lehti. Lumoava nukkekansa. 4/2007: 16-17.
- Fisher BJ, Specht DK. Successful aging and creativity in later life. *Journal of Aging Studies* 1999; 13: 457-471.
- Hanifi R. Ikääntyneiden osallistuva vapaa-aika. Teoksessa Liikkanen M, Hanifi R, Hannula U (toim.) *Yksilöllisiä valintoja, kulttuurien pysyvyyttä. Vapaa-aikamuutokset 1981 - 2002*. Helsinki: Tilastokeskus, 2005a: 169-187.
- Hanifi R. Vapaa-ajan harrastukset –itse tekeminen, aktiivinen harrastaminen. Teoksessa Liikkanen M, Hanifi R, Hannula U (toim.) *Yksilöllisiä valintoja, kulttuurien pysyvyyttä. Vapaa-aikamuutokset 1981 - 2002*. Helsinki: Tilastokeskus, 2005b: 117-134.
- Hanifi R. Suomalaiset luottavat klassikoihin. *Hyvinvointikatsaus* 2/2007: 8-12.
- Heinonen V. Näin alkoi ”kulutusjuhla”. Suomalaisen kulutusyhteiskunnan rakenteistuminen. Teoksessa Hyvönen K, Juntto A, Laaksonen P, Timonen P (toim.) *Hyvää elämää. 90 vuotta suomalaista kuluttaja-tutkimusta*. Helsinki: Tilastokeskus, 2000: 8-22.
- Hohenthal-Antin L. Luvan ottaminen -ikäihmiset teatterin tekijöinä. Jyväskylän yliopisto. *Studies in education, psychology and social research*, 2001, 191.
- Hirsiaho N, Ruoppila I. Physical health and mobility. Teoksessa Mollenkopf H ym. (toim.) *Enhancing mobility in later life*. Amsterdam: IOS Press, 2005: 77-104.
- Hyyppä MT, Mäki J, Impivaara O, Aromaa A. Leisure participation predicts survival: A population-based study in Finland. *Health Promotion International* 2005; 21 (1): 5-12.

Hyyppä MT, Mäki J, Impivaara O, Aromaa A. Individual-level measures of social capital as predictors of all-cause and cardiovascular mortality: A population-based prospective study of men and women in Finland. *European Journal of Epidemiology* 2007; 22: 589-597.

Johansson SE, Konlaan BB, Bygren LO. Sustaining habits of attending cultural events and maintenance of health: A longitudinal study. *Health Promotion International* 2001; 16: 229-234.

Jyrkämä J. Vanheneminen ja vanhuus. Teoksessa Sankari A, Jyrkämä J (toim.) *Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa*. 2. Painos. Tampere: Vastapaino, 2005: 267-323.

Kangas A, Heiskanen I, Hirvonen J. Kulttuuripoliittinen päätöksenteko, lainsäädäntö ja hallinto. Teoksessa Heiskanen I, Kangas A, Mitchell R (toim.) *Taiteen ja kulttuurin kentät. Perusrakenteet, hallinta, lainsäädäntö ja uudet haasteet*. Jyväskylä: Tietosanoma Oy, 2002: 28-88.

Karisto, Antti (toim). *Suomalaiselämää Espanjassa*. Helsinki : Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2000.

Karisto A. Kolmas ikä – uusi näkökulma väestön vanhenemiseen. Teoksessa *Ikääntyminen voimavarana. Tulevaisuusselonteon liiteraportti 5*. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 2004: 91-103.

Karisto A, Konttinen R. Kotiruokaa, kotikatua, kaukomatkailua. Tutkimus ikääntyvien elämäntyyleistä. 2. painos. Helsinki: Palmenia-kustannus, 2004.

Kautto M. Väestön ikärakenteen muutos ja siihen varautuminen. *Tulevaisuusselonteon liiteraportti 1*. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 2004a.

Kautto M. Ikääntyneet resurssina, ikääntyminen mahdollisuutena. Teoksessa *Ikääntyminen voimavarana. Tulevaisuusselonteon liiteraportti 5*. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 2004b: 7-23.

Koskinen S. 2004. Ikääntyneiden voimavarat. Teoksessa *Ikääntyminen voimavarana. Tulevaisuusselonteon liiteraportti 5*. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 2004: 24-90.

Kulttuuria alueittain: tilastollinen katsaus. Helsinki: Tilastokeskus, 2007.

Leinonen R. Self-rated health in old age. A follow-up study of changes and determinants. University of Jyväskylä. *Studies in sport, physical education and health* 2002; 84.

Liikanen H-L. Taide kohtaa elämän. Arts in Hospital –hanke ja kulttuuritoiminta itäsuomalaisten hoitoyksiköiden arjessa ja juhlassa. Keuruu: Suomen Mielenterveysseura, 2003.

Liikkanen M. Vapaa-aika muutoksessa – merkitykset, rajoitteet ja valinnat. Teoksessa Liikkanen M, Hanifi R, Hannula U (toim.) *Yksilöllisiä valintoja, kulttuurien pysyvyyttä. Vapaa-aikamuutokset 1981 - 2002*. Helsinki: Tilastokeskus, 2005: 5-30.

Liikkanen M. Suomalaiset harrastavat kulttuuria ulkomailla. *Hyvinvointikatsaus* 2/2007: 41.

Lindauer MS. Aging, creativity, and art: A positive perspective on late-life development. New York: Kluwer Academic/Plenum Publisher, cop, 2003.

Lindqvist M. Tulot ja kulutusmahdollisuudet. Teoksessa Myrskylä P (toim.) *Tallella ikä eletty. Ikääntyminen tilastoissa*. Helsinki: Tilastokeskus, 2005: 103-111.

Lyyra T-M, Lyyra A-L. Harrastustoiminnot 65-69-vuotiailla jyvaskyläläisillä vuosina 1988, 1996 ja 2004. Teoksessa Heikkinen E ym. (toim.) Ovatko 65-69-vuotiaat aikaisempaa toimintakykyisempiä, terveempiä ja aktiivisempia? Havaintoja Ikivihreät-projektin kohorttiventailututkimuksesta vuosilta 1988, 1996 ja 2004. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 2006: 119-132.

Martelin T, Saino P, Koskinen S. Ikääntyneiden voimavarat. Teoksessa Ikääntyminen voimavarana. Tulevaisuusselonteon liiteraportti 5. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 2004: 117-131.

Niemi I. Eläkeläisten aika. Hyvinvointikatsaus 4/2002: 20-25.

Niemi I. Iäkkäiden pariskuntien ajankäyttö. Teoksessa Pääkkönen H (toim.) Perheiden ajankäyttö. Helsinki: Tilastokeskus, 2005: 105-122.

Niemi I. 2007. Suomalaiset ovat yhä innokkaampia mökkeilijöitä. Hyvinvointikatsaus 2/2007: 51-54.

Nieminen M. Ikärakenteen muutos. Teoksessa Myrskylä P (toim.) Tallella ikä eletty. Ikääntyminen tilastoissa. Helsinki: Tilastokeskus, 2005: 35-50.

Nimrod G, Adoni H. Leisure-styles and life satisfaction among recent retirees in Israel. *Aging and Society* 2006; 26: 607-630.

Papu K. Helsingin kaupungin palvelukeskustutkimus. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus, 2002.

Parjanne M-L. Väestön ikärakenteen muutoksen vaikutukset ja niihin varautuminen eri hallinnonaloilla. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 2004.

Piekkola H. Ajankäyttö varhaiseläkkeellä. Hyvinvointikatsaus 4/2002: 26-32.

Pikkarainen A, Heikkinen R-L. Iäkkäiden jyvaskyläläisten harrastustoimintojen muutokset kahdeksan vuoden seuraututkimuksessa. Teoksessa Suutama T, Ruoppila I, Laukkanen P (toim.) Iäkkäiden henkilöiden toimintakyvyn muutokset. Havaintoja Ikivihreät-projektin 8-vuotisesta seuraututkimuksesta. Helsinki: Kela, 1999: 19-216.

Rantamaa P. Ikääntyvät kuluttavat vapaasti, mutta maltilla. *Economic trends* 2001; 2: 121-125.

Rantamaa P, Hakamäki M. Ikä ja kulutus. Hyvinvointikatsaus –spesiaali 1998: 79-84

Ruoppila I. Iäkkäiden henkilöiden harrastukset. Teoksessa Raitanen T, Hänninen T, Pajunen H, Suutama T (toim.) Geropsykologia. Vanhenemisen ja vanhuuden psykologia. 1. Painos. Porvoo: WSOY, 2004: 476-513.

Sauri T. Lukeminen. Teoksessa Liikkanen M, Hanifi R, Hannula U (toim.) Yksilöllisiä valintoja, kulttuurien pysyvyyttä. Vapaa-aikamuutokset 1981 - 2002. Helsinki: Tilastokeskus, 2005: 31-47.

Siisiäinen M. Kulttuuriyhdistykset kolmannen sektorin toimijoina Suomessa. Teoksessa Heiskanen I, Kangas A, Mitchell R (toim.) Taiteen ja kulttuurin kentät. Perusrakenteet, hallinta, lainsäädäntö ja uudet haasteet. Jyväskylä: Tietosanoma Oy, 2002: 290-302.

Säylä M. Varallisuus. Teoksessa Myrskylä P (toim.) Tallella ikä eletty. Ikääntyminen tilastoissa. Helsinki: Tilastokeskus, 2005: 89-101.

Uusitalo L. 2004. Kulttuurin kulutus: kulttuurin tuotteita vai arjen merkityksiä? Futura 23:1; 37-45.

Vaarama M, Hakkarainen A, Laaksonen S. Vanhusbarometri 1998. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö, 1999.

Vaarama M. Kansallisen ikääntymisen foorumi 17.12.2004. Helsinki: Stakes ja Suomen Akatemia, 2005.

Valve R, Absetz P, Fogelholm M, Karisto A, Katajamäki E, Nissinen A, Talja M, Uutela A. Ikihyvä Päijät-Häme – tutkimus. Peruseräraportti 2002. Lahti: Päijät-Hämeen sairaanhoitopiiri, 2003.

Väänänen A, Murray M, Koskinen A, Vahtera J, Kouvonen A, Kivimäki M. Engagement in cultural activities and cause-specific mortality: Prospective cohort study. Preventive Medicine 2009; 49: 142-147.

www-julkaisut:

Demos think tank <http://www.demos.co.uk/>

European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, Unit E.1. Europe's demographic future: Facts and figures on challenges and opportunities. [www-dokumentti] 2007 [haettu 11.12.2007]

http://ec.europa.eu/employment_social/publications/2007/ke8007123_en.pdf

Hyvä yhteiskunta kaikenikäisille – Valtioneuvoston tulevaisuusselonteko väestökehityksestä, väestöpolitiikasta ja ikärakenteen muutokseen varautumisesta. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 27/2004. [www-dokumentti] 2004 [haettu 11.12.2007]

<http://www.vnk.fi/julkaisukansio/2004/j27-28-34-hyva-yhteiskunta-kaikenikaaisille/pdf/fi.pdf>

Jyväskylän Taidemuseo. Kulttuuriluotsi kaveriksi. [www-dokumentti] [haettu 15.9.2011]

<http://www.jyvaskyla.fi/taidemuseo/museokasvatus/kulttuuriluotsit>

Liikanen H-L. Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia – ehdotus toimintaohjelmaksi 2010–2014.

Opetusministeriön julkaisu 2010:1 [www-dokumentti] 2010 [haettu 15.8.2011]

<http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2010/liitteet/OPM1.pdf?lang=fi>

Manerus M. Kulttuuriluotsit. Matalan kynnyksen kulttuuritoimintaa Jyväskylässä. [www-dokumentti] 2009 [haettu 2.7.2010]

https://publications.theseus.fi/bitstream/handle/10024/4922/Manerus_Milka.pdf?sequence=1

Opetus- ja kulttuuriministeriön tiedote: Toimintaohjelma: Taide ja kulttuuri lisäämään hyvinvointia.

[www-dokumentti] 28.1.2010 [haettu 15.8.2011]

http://www.minedu.fi/OPM/Tiedotteet/2010/01/kulttuuri_hyvinvointi.html

Opetusministeriön strategia 2015. Opetusministeriön julkaisu 2003:11 [www-dokumentti] 2003

[haettu 14.12.2007] http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut/2003/opetusministerion_strategia_2015

Perho M. Puhe terveyttä kulttuurista – seminaarissa säätytalolla 17.11.1999. [www-dokumentti]

[haettu 28.11.2007] <http://pre20031103.stm.fi/suomi/ajankoht/perho/kulttuuri.htm>

Pääministeri Matti Vanhasen II hallituksen ohjelma [www-dokumentti] [haettu 10.1.2008]
<http://www.valtioneuvosto.fi/hallitus/hallitusohjelma/pdf/hallitusohjelma-painoversio-040507.pdf>

Sosiaali- ja terveysministeriö, Kansainvälisten asioiden toimisto. Ikäntyminen kansainvälisen ja kansallisen toiminnan kohteena. [www-dokumentti] 2003 [haettu 14.12.2007]
<http://pre20031103.stm.fi/kvt/suomi/ikaanrap.htm>

Sosiaali- ja terveystalouden strategiat 2015 –kohti sosiaalisesti kestävä ja taloudellisesti elinvoimaista yhteiskuntaa. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2006:14. [www-dokumentti] [haettu 14.12.2007]
<http://www.stm.fi/Resource.phx/publishing/store/2006/06/hm1157622687947/passthru.pff>

Taiteen ja kulttuurin saavutettavuus. Opetusministeriön toimenpideohjelma 2006-2010. Opetusministeriön julkaisuja 2006:6. Kulttuuri-, liikunta- ja nuorisopolitiikan osasto. [www-dokumentti] [haettu 10.1.2008] http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut/2006/taiteen_ja_kulttuurin_saavutettavuus_opetusministerion_toimenpid

Valtioneuvoston periaatepäätös taide- ja taiteilijapolitiikasta. Opetusministeriön julkaisuja 2003:20. [www-dokumentti] [haettu 23.11.2007] http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut/2003/valtioneuvoston_periaatepaatos_taide-_ja_taiteilijapolitiikasta?lang=fi&extra_locale=fi